

TARTALOM

<i>Kedves Olvasóink!</i>	2
<i>Csúcs Sándor: Reguly Antal utolsó évei</i>	3
<i>Csúcs Sándor: Reguly-megemlékezések</i>	22
<i>Csepregi Márta: Olga Kornyienko és Vera Kondratyeva Magyarországon</i>	31
<i>Antal Gergely: Rokon Népek Napja 2019</i>	34
<i>Zaicz Gábor: Reguly térképei</i>	35
<i>Szabó Ditta: Két kötet – három konferencia</i>	41
<i>Zaicz Gábor: A Kolozsvári Egyetem működésének ötven esztendeje</i>	44
<i>Kubinyi Kata: 250 éve történt – Megemlékezés a Hell–Sajnovics expedícióról az 1769-es csillagászati esemény évfordulóján</i>	49

A címlapon: Ének Reguly Antal sírjánál

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

Szerkeszti: Csúcs Sándor (felelős szerkesztő), Molnár Zoltán

Szerkesztőség: Reguly Társaság: 2083 Solymár, Hóvirág u. 47.

Villanyposta: Csucs@btk.ppke.hu

Kiadja a Reguly Társaság a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezete közreműködésével

A társaság tagjai a lapot tagdíjuk fejében kapják. Tagdíj: dolgozóknak 2000 Ft, nyugdíjasoknak, diákoknak: 1000 Ft. Bankszámlaszámunk: 11101404–19664314–36000001.

© Waldberg Bt. Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítást, az adatfeldolgozó rendszerekbe való bevétel, nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes részeket illetően is.

HU ISSN 1416-776X*Printed in Hungary

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

XXIV. évfolyam, 4. szám

2019. december

Kedves Olvasóink!

A naptári évnek hamarosan vége, de ez nem jelenti azt, hogy a Reguly-év is véget ér. 2020. március 7-én Reguly emléktúrát szervez az Ösvénytaposó Baráti Társaság. További információk: <http://osvenytaposo.hu/turak/reguly-antal-emlektura/> Mint Ruttkay-Miklián Esztertől tudjuk, biztosan lesz jövőre is Reguly fesztivál Zircen és augusztus 23-ára emlékvérváró rendezvényt is terveznek.

Már az ötödik helyszínen tekinthető meg a zirci Múzeumban készült Reguly-vándorkiállítás. A könnyen szállítható és könnyen felállítható kiállítást szívesen kölcsönadják iskoláknak, kulturális intézményeknek, közösségeknek. Azt szeretnénk, ha minél többen ismerkednének meg Reguly Antal életével és munkásságával.

Szerkesztői rovatomban ezúttal egy – a hazai finnugristák számára fontos – bizottsági ülésről is szeretnék beszámolni.

Az ICFUC¹ Magyar Nemzeti Bizottsága és az MTA Uráli Nyelvészeti Munkabizottsága együttes ülést tartott 2019. november 11-én a Nyelvtudományi Intézetben, Csepregi Márta és Szeverényi Sándor elnökletével. Nemcsak a napirend indokolta az együttes ülésezést, hanem az is, hogy az ülésen megjelent 14 személy közül nyolcan mindkét bizottságnak a tagjai.

A megbeszélés a jövőre esedékes XIII. Nemzetközi Finnugor Kongresszus ügyével kezdődött. Az augusztus 16. és 21. között megrendezendő kongresszusnak ezúttal a Bécsi Egyetem ad otthont, az ottani Finnugor Tanszék szervezésében. Az absztraktok beküldésének határideje már lejárt. De azt még nem tudjuk, hogy Magyarországról hányan jelentkeztek, és még azt sem lehet tudni, mennyi lesz a részvételi díj. Csepregi Márta szerint ezekre a kérdésekre hamarosan választ kapunk, és akkor el lehet kezdeni a kiutazás finanszírozásának szervezését.

Szeverényi Sándor szerint sikeres volt az októberi Reguly-konferencia az Akadémián². A szervezők várják az előadások írott változatát. Ezek, a tervek szerint, kétféle módon is megjelennek: a rövidített, magyar nyelvű írások a Magyar Tudományban, a teljes szövegű, angol nyelvű változatok pedig a szege-di Studia Uralo-Altaica sorozatban.

Jövőre lesz a Sajnovics-féle Demonstratio megjelenésének 250. évfordulója. Ebből az alkalomból a Munkabizottság az ideihez hasonló tudományos ülést tervez 2020 októberére.

Elhangzott az a javaslat, hogy az oktatóhelyek összefoghatnának és a szabadon választható 30 kredit terhére finnugrisztikai képzést indíthatnának az osztatlan tanárképzős hallgatók számára, akik most semmi finnugrisztikát nem

¹ A Finnugor Kongresszusok Nemzetközi Bizottsága angol nyelvű elnevezésének rövidítése

² Erről mostani számunkban mi is beszámolunk Reguly-megemlékezések c. cikkünkben.

tanulnak. Az a kérdés, hogy a tanszékek a képzést saját arculatukra tervezzék-e vagy azonos tematika kialakítására törekedjenek. A jelenlevők elfogadták azt a javaslatot, hogy a finnugor tanszékek képviselői (Maticsák Sándor, Sipőcz Katalin, Szeverényi Sándor, Salánki Zsuzsa) kezdjenek erről egyeztetéseket.

Csúcs Sándor

*

Reguly Antal utolsó évei

Ebben a cikkben Reguly életének 1847 és 1858 közé eső szakaszáról lesz szó. Ezzel lezárjuk a Reguly életútját ismertető cikksorozatunkat.

Regulynak Pétervárról való elutazása után az volt az elődleges célja, hogy megpróbálja rendbe hozni egészségét. Erre a célra – nem tudjuk miért vagy kinek a hatására – a németországi Freiwaldau³ kisvárost, illetve az ott működő Vincent Priessnitz természetgyógyász abban az időben népszerű vízkúráját választotta. Ennek az időszaknak legfontosabb forrásai, Regulynak pétervári barátjához A. A. Kunikhoz írt levelei. Az eredetileg német nyelvű leveleket és magyar fordításukat May István adta ki 1990-ben.

Már elutazása másnapján (1847. 02. 04.) küld egy rövid levelet Kuniknak az egyik postakocsi-állomásról: „Arra szeretnék még kérni, ha rövidke hírt adsz rólam az újságban, okvetlenül mondd el térképemről, hogy a földrajzi társaságnak ajándékozom (én az utazó) baráti emlékként, azért a meleg együttérzésért, amelyben Oroszországban mindenütt részesültem. A térképet feltétlenül ajándéknak kell nevezni” (May 1990: 98). Maynál 1847. március 14-i keltezéssel található egy varsói levél (105–107). Itt a hónap megjelölése bizonyára téves, és nyilvánvalóan februárról van szó, hiszen február 18-án már Freiwaldauban volt. De a varsói levél szövege is egyértelmű utalást tartalmaz arra, hogy majd innen fog Freiwaldaubába utazni. Varsóban néhány napra meg kellett állnia: „Hétfő este érkezünk ide és ma már vasárnap van – tehát a hatodik napot töltöm itt; sajnos még holnaputánig biztosan itt kell lennem, ha nem szerdáig, mivel könyveim és jegyzeteim, amelyeket Kovnóban elvettek, csak a tegnapi postával értek ide és még a vámoláson és a cenzúrán is át kell esniök” (May 1990: 106). Másnap ehhez azt fűzte hozzá, hogy megkapta a jegyzeteit és a könyveit, így utazhat tovább.

³ A település mai neve Jeseník és Csehországhoz tartozik.

Azt is megemlíti, hogy nagyon jó az étvágya. „A fejem állapota is javulni látszik: a fejemben is gyarapodik az erő, csaknem ugyanúgy, mint a lábaimban. Az a koponya alatti gyengeség, amely szédülésként jelentkezett – különösen járás közben – csökkent – ennél fogva beszédesebb is lettem” (uo.) Szó van a térképéről is: „A térképhez hátrahagyott magyarázatokat értelmesnek találod? – ne veszdől vele, hanem törölj belőle és tedd olyan rövidevé, amennyire az értelem megköveteli – undorító kinszenvedés (mártíromság) ilyen térképet készíteni, még hozzá ebben a beteg lelkiállapotban” (uo.) A levél végén még ezt írja: „Ha a térképem elkészül, próbáld javasolni, adjanak még nekem valamilyen jutalmat, hiszen ez a 300 rubel túl csekély. Kétségtelenül nem valami nemes dolog egy hozzám hasonló szegény ördögtől ajándékot elfogadni. Ugyanis, ha az összeállítás munkáját jutalmazták, akkor még semmit sem adtak az anyaggyűjtésért és még kevéssé sem honorálták. Legalább egy gyűrűt adhatnának, sőt kellene is adniok. Próbáld meg alkalomadtán ösztönözni őket” (May 1990: 107).

Varsóból vonattal utazott Czeszochowába, onnan postakocsival Oppeln porosz városba, majd az út utolsó szakaszára kocsit bérelt és február 18-án estefelé érkezett meg Freiwaldaubába. Már két nap múlva, február 20-án hosszabb levelet írt Kuniknak. Ebből idézek három részletet. Az első az anyagi helyzetére vonatkozik: „Kocsisomat itt Freiwaldauban azzal az 5 forinttal fizettem ki, amelyet édesanyám küldött Pétervárra, s ezzel egész vagyonomat elköltöttem. Most rosszkedvűen ülök a szobámban és várom, hogy a posta hozzon nekem valamit Berlinből” (May 1990: 99). A második egészségére: „Egészségi állapotom, amely Téged talán leginkább érdekel, eléggé megnyugtató. Az a tompaság és üresség, amelyet csak a ti mesterséges levegőtök okozott elmúlt. – Magányomban újra önmagamra találtam, barátom! És újra gondolkodó, önálló, szabad emberré lettem. Csak azt érzem, hogy nem vagyok félkegyelmű, hanem hogy most jutok energiához és csak most kezdek igazán élni és cselekedni. Tegnap, amint kiraktam irataimat és könyveimet – amelyektől most már elválaszthatatlan az urali térkép – nagy öröm töltött el. Ma már valamit olvasni is kezdtem és ismét belevettem magam szorosabban vett tanulmányaim körébe. Mert ezt kell tennem, hogy szellemileg és ezáltal erkölcsileg is összeszedjem magam és így önérzetemet is visszanyerjem (szédülésemet egyre jobban elnyomva ezáltal) legalább tudom mit teszek, ha itt munkához látok” (uo. 99–100). A harmadik a térképéhez írt jegyzetekre: „Milyennek találtad ezeket a térképhez fűzött magyarázatokat? Még mindig sajnálom, hogy a körülmények azokat a magyarázatokat kicsikarták; ugyanis ezek egy elgyengült szellem következményei és majd teljes erőnlétem termékének fogják tekinteni; így téves képet adnak majd szellemi képességemről. Nem tudom, nemeslelkű barátom, aki iránti tartozásomat már nem is nagyíthatom eléggé – mivel túlságosan nagy – mikor készültél el vele” (uo. 100). Ebből az idézetből kiderül, hogy a magya-

rázatok Köppentől Kunikhoz kerültek, aki elolvasta és feltehetőleg oroszra fordította azokat. Kiderül az is, hogy Reguly maga nem volt elégedett a magyarázatokkal.

Reguly valamivel több mint hét hónapot töltött Freiwaldauban. A hiányos források (Kunikon kívül szüleinek is írt néhány levelet innen.) nem teszik lehetővé, hogy időrendben kövessük itteni életét, de ez talán nem is szükséges. Ezért csak néhány fontosabb momentumot emelünk ki. A legfontosabb természetesen egészségi állapota, illetve a kúra volt. Ennek kezdetéről március 1-én így számol be Kuniknak: „Tegnapelőtt óta a gräfenbergi⁴ fürdővendégek közé tarozom. Priessnitz három nappal ezelőtt volt először nálam, miután előző nap hiába kerestem Gräfenbergben. Egyetlen kérdése sem volt hogylétemről és fájdalmairól – csupán meghallgatott. Miután végére értem jelenlegi állapotomról és korábbi életmódomról való beszámolómnak, így szólt: ez bizony túl sok volt. Ön túlságosan sokáig semmit sem pihent; itt majd ki fogja magát pihenni” (May 1990: 101). Másnap Reguly lakásán már meg is kezdték a kúrát, ami bedörzsölésből, légfürdésből, fejmosásból és a hasára tett vizes borogatásból állt. Két nappal később már 20 percre vizes pokrócba is göngyölte magát, és ülfürdőt is vett. Következő levelében (március 6-án) már arról számol be, hogy jobban érzi magát és leírja napirendjét is:⁵ „Fél hatkor vagy hatkor kezdem el kúrát, amely háromnegyed óráig tart, utána egy vagy másfél óra hosszút sétálok majd reggelizem. Ezután 10 óráig pihenek és aztán rendszerint 11-ig vagy fél tizenkettőig írok. Háromnegyed 12-kor elvégzem déli kúrát, amely fél óra és azután 1 óráig sétálok, amikor inasom már vár engem az ebéddel. Az étkezés után ismét pihenek és megszakításokkal csupán néhány ugrást teszek vagy lassan mozgok – öt óráig. Ez alatt az idő alatt minden nap vannak látogatóim. Fél hatig sétálok, aztán elvégzem az esti kúrát, amely újra háromnegyed óráig tart; ezután ismét egy óra séta és a vacsora következik. 8-kor vagy fél kilenckor lefekszem, kivéve, ha látogatóban vagyok, akkor kilenc óráig vagyok fent” (May 1990: 103). A kúra ettől kezdve változó sikerrel folytatódott, hol jobban, hol rosszabbul érezte magát. Április 21-én így ír Kuniknak: „Az utóbbi időben meglehetősen rosszul voltam. Amióta elküldtem Neked a jegyzeteket, olyan idegizgalomban szenvedtem, amilyenhez hasonlóan egy évvel ezelőtt, nagy munkám közepette volt olykor részem. Főként a vállcsontom alatt éreztem nagyon éles fájdalmat, de a gyomromban is olyan idegesség vett rajtam erőt, hogy csak hideg kosztot bírt el. Priessnitz azt mondta nekem, hogy ez krízis: a friss haj tovább nő kopaszodó fejemben és lassanként elfödi a széles kopasz felületet hajválasztékomnál. Így aztán jobb kedvre derültem. Öt napja végre azt

⁴ Gräfenberg kb. két kilométerre északra fekszik Freiwaldautól. Itt működött Priessnitz vízgyógyintézete. Mai neve Lázne Jeseník.

⁵ Gräfenbergéről és a kúráról részletes leírás található egy korabeli lexikoncikk alapján Szij Enikónél (Szij é. n. 55–59).

rendelte, hogy fát aprítsak; amióta ezt teszem, a fájdalom a fejből mintegy varázsszóra eltűnt. Az ízületekben való ideggyengeség még néhányszor azóta is előfordult, de Priessnitz előírása szerint ilyenkor azonnal a fejsze után nyúlok és csupán kissé erőltetem meg magamat; így ez is elmúlt” (May1990: 108). Május 9-én ezt írja Kuniknak: „Május harmadika óta nagyon szép időnk van, egészen nyári napok és a kúra is nagyon kellemes. Egészségem egyre jobb, Ujra üde fickó leszek, egyre jobbkedvű is vagyok” (May 1990: 112).

Június 9-én arról panaszkodik barátjának, hogy Priessnitz fokozta a kúráját, és azóta állandóan nagy fájdalmai vannak. A fürdőhelyen töltött utolsó napokról már szüleinél Csákányban ír Kuniknak október 1-én: „Elutazásod⁶ óta sokat szenvedtem az én utazásom előtti utolsó öt napig. Valószínű, hogy a vízkúrától betegedtem meg; Priessnitz maga mondta, hogy a víz bennem ellenbetegséget idézett elő, amelynek következtében a korábbi fájdalmak megszűntek. Ebben igaza lehet, mert míg régebben olyan gyenge voltam, hogy időnként még tíz lépést sem tudtam megtenni és szédültem, addig freiwaldai tartózkodásom utolsó öt napján hirtelen annyira javult az állapotom, hogy még elutazni is mertem: szívesebben töltöttem a napokat szüleimnél teljes felépülésemig” (May 1990: 114). A kúra tehát nem járt egyértelmű javulással, bizonyára nem véletlen, hogy Freiwaldába nem tért vissza többet, bár a vízkúrával még egyszer megpróbálkozott.

Reguly jó kiállású, jó modorú, szívesen barátkozó ember volt. Érthető, hogy Feriwaldában, ahol sok magyar megfordult, élénk társasági életet élt. Már februárban megismerkedett a régebben ott tartózkodó Duka Tivadarral (1825–1908). A jogi végzettségű Duka ekkor egy katonatiszt titkára volt⁷, de azt fontolgatta, hogy orvosi képesítést szerez. Szíj Enikő két Reguly-nak írt levelét találta meg és publikálta. Ezekből kiderül, hogy Duka is találkozott Kunikkal, hogy közeli jó barátok voltak Regulyval, aki támogatta Duka terveit. Érdemes idézni Duka 1847. szeptember 15-én Bécsből írt leveléből: „Gräfenbergről elmenetelem után első alkalommal ismét Kegyedhez fordulok, ki belátásával s szívességével egy új irányt tudott adni felmerülő vágyaimnak, s ki azon társaság egyénei között – kikkel a közelmúltban egy évemet éltem le, egyedül ki ismert úgy, hogy megítélheti eléggé helyzetemet, tehetségemet, kívánataimat” és a levél végén „...ha küzdésem közepette támaszra leend szükségem, mindég előttem fog lebegni azon igazság, mellyet Kegyed hosszú fáradozalmaiban tanult eléggé méltányolni, hogy: csak türes és cselekvés által lehet egy szebb czélt elérnünk...” (idézi Szíj é. n. 61).⁸

⁶ Reguly többszöri hívására Kunik meglátogatta őt Freiwaldában talán augusztus végén. Másról a látogatásról nem tudunk.

⁷ Szíj Enikő könyvében külön fejezetet szentel Dukának, illetve Regulyval való kapcsolatának (Szíj é. n.: 52–74).

⁸ Duka Tivadar katonatisztként rész vett a szabadságharcban, utána kalandos úton Angliába menekült, ahol orvosi diplomát szerzett. Az angol hadsereg orvosaként eljutott Indiába.

Duka lakótársa volt a Freiwaldában lábdaganattal ápolt Mocsáry Lajos (1826–1916) a későbbi közíró, politikus, országgyűlési képviselő. Reguly vele is megismerkedett és összebarátkozott. Szíj Enikő két Reguly-nak írt levelét közli (Szíj é. n. 83–84). Ezekből az derül ki, hogy Mocsáry egyrészt nagyon aggódott barátja egészségi állapota miatt, másrészt vágyakozva emlegette, hogy Reguly a hazát és az emberiséget szolgálhatja tudományos tevékenységével. Mocsáry később megnősült és a felvidéki Kurtány községben telepedett le. Nála lakott Reguly 1857 őszén, a palócok között végzett kutatása idején.

Még egy fontos találkozásról számol be, már említett május 9-i levelében: „Múlt vasárnap Graefenbergben már egy bálba is elmentem és meglehetően sokat táncoltam. Erre a bálra Széchenyi gróf is eljött; aznap este érkezett és minthogy felesége és leánya a bálba készültek, elkísérte őket. Bemutakoztam neki, s ő nagyon sokáig beszélgetett velem. Rendkívül barátságos volt és még később is szólt hozzám néhányszor. Egy magyar fürdővendégnek azt mondta: Sohasem hittem volna, hogy ilyen emberünk van. Másnap udvariassági látogatást tettem nála és el kellett mondanom neki egész hétéves odisszeiámat. Harmadnap elutazott” (May 1990: 112). Széchenyi feleségével egyébként már korábban megismerkedett. Örömmel írja azt is, hogy „A magyar nyelvben való teljes jártasságom visszatért” és „Most csak magyar újságokat olvasok” (May 1990: 103). Tagja lett a helybeli Kaszinónak is, és hosszasán beszélgetett az egyetlen svéd vendéggel, egy asszonnyal, hogy gyakorolja a svéd nyelvet.

Anyagi ügyei eleinte nem jól alakultak. Megérkezésekor utolsó pénzén fizette ki kocsisát. Berlinből, az osztrák követségtől várt pénzt, amit a magyarországi gyűjtésből Toldynak kellett volna odaküldenie. A követségtől azonban nem jött pénz, azért „Pénzzavaromat elmondtam egy itteni magyarnak és ő nagy örömmel adott nekem kölcsön” (May 1990: 101). Csak március végén tudta meg, hogy Toldy a pénzt Boeth akadémikusnak küldte. Április végefelé kapta meg a pénzt, amiből május elején kifizette korábbi adósságait és így anyagi gondjai megszűntek.

Sőt, a jövőre nézve is kedvező lehetőség kínálkozott, mert Toldy a pesti egyetemi könyvtárban könyvtárosi állást ajánlott neki 800 forint fizetésért és ingyen lakásért. Tudományos munkáról azonban nincs szó a Kuniknak írt levelekben. Legfeljebb annyiban, hogy több levélben is érdeklődik a térkép és a kommentárok sorsa felől. Nagyon kéri Kunikot, hogy látogassa meg Freiwaldában és hozza el a térképet. Leveleket azért írt másoknak is, a szüleinek, a zirci apátnak, Toldynak. Bár gyakran panaszkodik, hogy nehezebbre esik a levélírás, vagy nincs rá ideje a kúra miatt.

Reguly több levelében is kérte Kunikot, hogy látogassa meg Freiwaldában. 1847. július 21-én ezt írja Toldynak: „...az Urali térképemet még nem kaptam

Körösi Csoma Sándor hagyatékának megmentője és első életrajzírója volt. Tagja volt a magyar akadémiának is.

meg. E hó 27-dikén várom Kunik Barátomat Pétervárral, az fogja bizonyosan elhozni magával” (idézi Szíj é. n. 406). Augusztus 20-i leveléhez mellékelve pedig küldi a térképet Toldynak (uo. 407). Mint Duka Regulyhoz írt leveléből tudjuk, ő is találkozott Freiwaldauban Kunikkal (uo. 64). Reguly 1847. szeptember 21-én írt utoljára szüleinek Gräfenbergből, majd hirtelen elutazott és szeptember 27-én már szüleinél volt a Pozsony közelében fekvő Csákányban.⁹ Innen írta Kuniknak már említett október 1-i levelében: „Négy napja vagyok itt és mondhatom Neked, hogy végre visszatért az egészségem boldogító érzése. Napjaimat részben a szüleimmel beszélgetéssel, részben a szobámban olvasással töltöm el és csupán az emlékeztet korábbi betegeskedésekre, hogy minden tevékenységemben talán jobban kell vigyáznom, mint más valakinek” (May 1990:114).

Október 13-án¹⁰ Pestre utazott („fahre nach Pest, das abend bei Schedel”¹¹). Másnap is találkozott Toldyval, átnézték és rendezték az akadémiának szánt 82 tárgyából álló néprajzi, régészeti és antropológiai gyűjteményét¹² és azt az 56 könyvet, amelyeket az akadémia könyvtára számára hozott (Szíj é. n.: 409). Találkozott Császár Ferencsel a Reguly Társaság elnökével és Barabás Miklós festővel, aki ekkor készítette egyetlen arcképét is. Innen visszatért Csákányba, ahonnan október 25-én utazott el Bécsbe, majd tovább Berlinbe, ahová november 9-én érkezett. Bécsben Toldy szerint a király is fogadta (idézi Szíj é. n. 260).

Oroszországi barátai már évekkor korábban javasolták, hogy a gyűjtött anyagot Németországban dolgozza fel. Baer konkrétan azt javasolta, hogy menjen Altenburgba és működjön együtt Gabelentz német nyelvtudóssal, aki egyebek közt egyes finnugor nyelvekkel is foglalkozott. Regulynak talán jót tett volna, ha van valaki a háta mögött, aki rendszeres munkára ösztönzi. Hogy miért éppen Berlinbe ment arra Toldy azt az indokot hozza fel, hogy az ottani híres nyelvészekkel konzultálva akart dolgozni (l. Szíj é. n.: 408). Ez a kijelentés az akadémia kis gyűlésén hangzott el 1847. november 8-án. Ekkor Toldy azt is

⁹ Reguly szülei ekkor már ebben a felvidéki községben éltek, ahol édesapja a zirci apátság birtokán bérlőként gazdálkodott. Hogy pontosan mikor költöztek ide, azt nem tudjuk, de Reguly István 1845. november 27-én már innen írt Toldynak (Szíj é. n. 100).

¹⁰ Az MTA Kézirattárában mikrofilmen (jelzete A 3944/II) olvasható egy terjedelmes kézirat, amely a Reguly Antal útiköltségjegyzéke, illetve kalendáriuma címet viseli. Ebben Pozsonyból való indulásától kezdve pontosan feljegyezte az eltelt időt, kiadásait és a megtett utat. A kézirat második felében található a „die Reise nach dem Ural” [utazás az Urálba] c. rész. Ebben a részben kiadások stb. nem szerepelnek, hanem azt jegyezte fel, hogy mikor hol volt, kivel találkozott, mit csinált. Ezt a részt Szíj Enikő kiadta oroszul. A feljegyzések másfél évvel később, 1847. őszén folytatódtak „Utam hazámba”, illetve „Utam Bécsbe és Belinbe” címmel.

¹¹ = Pestre utazom, este Schedelnél [Schedel = Toldy Ferenc eredeti családneve]

¹² A gyűjtemény később a Nemzeti Múzeumba került, ma pedig a Magyar Néprajzi Múzeumban található.

elmondta, hogy Reguly Berlinben „mindenek előtt a csuvasz [= csuvas] nyelvről készülő terjedelmes munkáját kívánja befejezni, melyben a nyelvek filozófiájáról s a nyelvrokonságról fejtett nézeteit fogja letenni. E munkáját j. é. [1848] martiusig reményli az akadémiának beküldhetni” (idézi Szíj é. n. 409). Ez észszerű és reális elképzelés volt két okból is. Abban az időben a tudósok még nem látták világosan, hogy a csuvas nyelv a finnugor vagy a török nyelvcsaládba tartozik-e, vagy esetleg középen áll a két nyelvcsalád között. Reguly tervezett tanulmánya esetleg kideríthette volna azt, amiben ma már biztosak vagyunk: a csuvas a török nyelvcsalád egy magányos tagja, amelyik jelentős mértékben különbözik a többi török (köztörök) nyelvtől. Ugyanakkor a csuvas nyelvet már elég jól ismerték ahhoz, hogy gyűjtött anyagának publikálása ne jelentsen problémát Reguly számára. (Néhány évvel Reguly halála után a csuvas anyag közlése semmilyen problémát nem okozott Budenz Józsefnek.)

Néhány napos bécsi tartózkodásáról a kalendáriumban, illetve a szüleinek Berlinből írt levélben számol be. Felkereste a Magyar Udvari Kancelláriát, István főherceget, Teleki grófot, Nádasdi minisztert, találkozott tudósokkal is. November 6-án betegen indult el Berlinbe, 7-én ért Breslauba [magyarul Boroszló, ma Wrocław], és 9-én Berlinbe. Először szállást keresett, majd november 21-én írt szüleinek. Egyetlen berlini levelében elmondja, hogy 9-én érkezett, eddig gyengesége miatt nem írt, még senkit sem látogatott meg. Továbbá beszámol bécsi programjáról. Írt Toldynak is. Berlini kalendáriuma még december 23-ig folytatódik. A bejegyzések szerint ismeretségeket kötött és tudományos előadásokra járt. December 4-én és 5-én nagyon rosszul érezte magát („ich bin sehr schlecht”), ezért 6-án felkereste őt dr. Reisig. 23-án azt írja, hogy sokat sétál, esténként pedig magyarokkal dominót játszik egy kávéházban. Tudományos tervekről, munkáról egy szó sincs.

Toldy szerint, aki a berlini hónapokról rendkívül szűkszavúan nyilatkozik, Reguly azért ment Berlinbe „...hogy itt már most megújult erővel számos munkái rendezése és simításához fogjon. De a legelső feszültebb foglalkodás újra visszahozta a nem kiírtott, csak elnémított bajt, s Reguly most a hasonszenvészethez folyamodott. Siker nélkül maradván ez is, 1848 tavaszával Lehsenbe utazott, [ez] egy mecklenburgi kis város, hol Dr. Stein gondviselése alatt más nemét használta a vízgőgynak, mely mellett annyira jutott, hogy ez időben velem is már nem ő, hanem orvosra levelezne” (idézi Szíj é. n. 260). Reguly első Lehsenből szüleinek írt levele (1848. május 6.) megerősíti Toldy információit. Azt írja ugyanis, hogy Berlinben egy homeopata is kezelte három hónapig. A kezelés bizonyára eredménytelen volt, mert egy orvos tanácsára Lehsenbe utazott, ahol könnyű vízkúrát vesz. Ami egészségi állapotát illeti, egész télen rosszabbul érezte magát, mint a graefenbergi kúra előtt. Gyöngeség, energiátlanság és idegkimerültség kínozza. Megállapították, hogy aranyere van. Következő levelében (május 20.) megemlíti, hogy „tegnap vérzett az aranyerem”. Ezt

fontosnak tartotta Kuniknak is elújságotni egy keltezetlen, de biztosan ebből az időből származó rövid levelében: „Kedves Barátom! Tegnap vérzett az arany-erem. Ez örvendetes és jelentős számomra és nem mulaszthatom el, hogy azonnal ne értesítselek róla. Remélem, hogy néhány héten belül, amint erőben gyarapodtam, bővebben tudok majd írni Neked magamról” (May 1990: 115). Kuniknak írt május 20-i rövid levelében visszatér a témára: „Priessnitznek tehát igaza volt, amikor azt állította, hogy betegségem lappangó aranyérből ered” (uo.) A természetgyógyászt említi az ugyanaznap szüleinek írt levélben is: „Priessnitznek igaza volt, talán túl korán hagytam el Graefenberget.” Ezek az idézetek jól mutatják ingadozó lelkiállapotát: hol azt gondolja, hogy a graefenbergi kúra ártott neki, hol azt, hogy túl korán jött el onnan.

Ezekben a napokban történt valami, ami bizonyára jobb kedvre hangolta. Meg is említi mindkét május 20-i levelében. Én a Kuniknak írtból idézem: „Három napja köszönő levelet kaptam a nádorunktól (sajátkezű aláírásával) azokért a néprajzi tárgyakért, amelyeket múzeumunknak ajándékoztam” (May 1990: 115). Legközelebbi levelét augusztus 18-án írta szüleinek. Ebben azt olvassuk, hogy mióta itt van, folyamatosan javul az állapota, és hogy sokáig lesz itt, de mindenképpen meg akar gyógyulni. Két nap múlva újabb levelet írt, édesanyja aggódó és talán hazatérést sürgető levelére válaszolva. Megígéri, hogy mihelyt egészségi állapota engedi, talán már szeptemberben, hazatér. Megemlíti, hogy egyesek vele kapcsolatban hipochondriáról beszélnek. Berlinről azt írja: „ott gyakran szellemi erőfeszítésre kényszerítettem magam és ennek következtében kétszeresen szenvedtem”. Hazatérte után Pestre kell mennie. Első feladata, hogy megjelenjen az akadémián és beszámoljon az utazásáról, illetve sokéves tanulmányainak eredményéről. Biztosítja édesanyját, hogy számára mindig a munka volt a legfontosabb.

Közben 1848. június 13-án a magyar királyi közoktatási miniszter (Eötvös József) a pesti egyetemi könyvtár első őrének [mai szóval főkönyvtárosának] nevezte ki, de állását egyelőre nem foglalhatta el. Toldy, aki az egyetemi könyvtár igazgatójaként felettese lett Regulynak, szerette volna, ha hazatér, ezért október 6-án ezt írta neki: „Ha egészsége engedi, jöjjön haza és foglalja el hivatalát, szállását és fizetését. Azonban csak orvosa engedelmével kívánom hazajövetelét.” Mindezt Reguly szüleinek is megírta október 29-i levelében, amelyben pénzt is kért, éppúgy mint a november 17-iben is. Ekkor már két hónapja nem tudott fizetni a gyógyintézetnek. 1849. február 3-án arról tudósította a szüleit, hogy megkapta a pénzt Berlinből, továbbá hogy az orvosa írt Toldynak. Megerősíti, hogy gyomor- és fejfájása korábban lehetetlenné tette számára a szellemi munkát, de most már javul az állapota. Ebben a levelében utal a magyar-

országi forradalmi eseményekre is: „Ungarn hat einen grossen sturm überstanden, ich freue mich, dass Sie ihr Zeit durchgelebt haben.”¹³

Utolsó lehzeni levelét 1849. április 25-én írta. Ebben elújságotja, hogy Drezdán és Prágán keresztül utazik haza, és arra kéri szüleit, küldjenek pénzt Bécsbe, hogy adósságait kifizethesse. 1849. május 3-án érkezett Pozsonyba. Az 1847 eleje óta eltelt két évről Toldynak lesújtó véleménye van: „E perctől [a Freiwaldauba érkezéstől] fogva Reguly élete nem egyéb mint egy, folytonos hullámlás közt változó kórtörténet, melyre már azért is fátyolt vetünk, mint-hogy két éven át minden szellemi munkálhatástól megfosztva, éltének legszomorúbb és dicstelen időszaka” (idézi Szij é. n. 259). Pár sorral alább azt olvassuk, hogy szerinte a helytelen orvoslás nem segítette Regulyn, sőt további szenvedést okozott. (uo. 260.) Ma már nem lehet egyértelműen eldönteni, igaza volt-e Toldynak, de nagyon valószínű, hogy jól látta a helyzetet.

Mint Toldy írja, hazaérkezése sem volt konfliktusmentes: „Az ottani [pozsonyi] császári katonai hatóságnál gyanút támasztott egy magyarnak külföldről olly időben hazájába térte, midőn a magyar fegyver győzödelmes volt; és nyelvész hazánkfia mint vélt politikai agens fogságba vitetett. Tíz nap múlva azonban, sikerülvén az alaptalan gyanu elhárítása, szabadságát visszanyerte, s szüleihez vonult, hol egészsége is, melly a két éves gyógybánás által szenvedett inkább mint épült, a léleknyugtató körben végre valahára visszatért. És így Reguly tíz évi távollét után f. évi [1849] szeptember vég napjaiban ismét Pestre jöhetett, elfoglalni hivatalát, melly irányával és vágyaival annyira találkozik s reá nézve ohajtott és érdemlett élettrév vala, tőle pedig gyarapodást és díszit veendett. De octoberben az egyetemhez tett ministeri kinevezések megsemmisítettése mondatott ki” (idézi Szij é. n. 260). Tehát a pozsonyi osztrák hatóságok gyanúsnak találták Regulyt és talán még inkább az általa hazahozott ládányi kéziratot, ezért tartóztatták le. Kiszabadulása után Csákányba ment a szüleihez és ott töltötte a következő négy hónapot. Erről az időszakról semmilyen forrásunk nincs, leszámítva Toldy fent idézett két sorát. A szabadságharc leverése után ment Pestre, hogy állását elfoglalja, de a császári hatóságok a forradalmi kormány kinevezéseit megsemmisítették, így Reguly átmenetileg állás nélkül maradt.

1850. január 25-től azonban báró Geringer¹⁴ a teljhatalmú császári biztos ismét kinevezte első őrnek, bár ideiglenes jelleggel. A kinevezést Reguly februárban kapta meg (May 1990: 117). 1868-ban Toldy így emlékezett a történetekre: „De a hon válságai közt húzódeák [Reguly] beiktatása, míg a catastroph is bekövetkezett, s a cs. teljhatalmú biztos b. Geringer Károly november 12-kén

¹³ „Magyarország nagy vihart élt át, örülök, hogy Önök átvészelték ezt az időt.”

¹⁴ Karl Geringer (1806–1889) erdélyi szász báró a szabadságharc leverése után teljhatalmú császári biztos lett a magyar közigazgatás élén. Befolyásos osztrák körök alkalmatlannak tartották erre a tisztségre. „Túl jó ember” – mondták róla (Szij é. n. 124)

„a forradalmi időszakban történt kinevezéseket semmisknek nyilvánítván”, V. Ferdinánd király ministerei törvényes tetteiknek eltörlésével Reguly állása is megszűnt, mielőtt azt elfoglalta volna. Mindazonáltal sikerült őt a tudománykedvelő biztossal megismertetni, s így Reguly általa 1850 január 25-dikén ideiglenesen, 1855 július 10-én pedig gr. Thun Leó cs. közoktatási miniszter által valahára végleg, csakugyan kinevezetett” (idézi Szij é. n. 372). Könyvtárosi állását haláláig betöltötte főnöke (Toldy Ferenc) legnagyobb meglepetésére, mint az alábbi idézet is mutatja: „Ha itt a hivatalnokról volna szó, úgy elmondanám, hogy ő szigorú kötelesség-érzeténél, tudomány- s irodalom-szeretetenél fogva, s képzelettel segédelmével magát a könyvtárban csakhamar kimívelvén, majdan e szak iránt szenvedélylyé fejlett hajlammal működven, helyét díszszel betöltötte” (uo.)

A. Molnár Ferenc kutatásaiból további részleteket tudhatunk meg Reguly könyvtárosi működéséről (A. Molnár 1991). „Toldy[nak] az Egyetemi Könyvtár dolgozóiról 1857. nov. 28-án írt, egy nagy lapnyi kézirat, német nyelvű publikálatlan jellemzése szerint Reguly buzgó és rendes, megérdemli az elismerést, jó áttekintő és szervezőképessége van, minden munka végzésében szigorú, energikus; kollegiális és szolgálatkész.... A jellemzésből azt is megtudjuk, hogy július 27-ig lakott a Könyvtárban, ottani szolgálati lakásában.” (uo. 494) Továbbá: „[Reguly] gondozta az új cédulakatalógust, s a nevéhez fűződnek a magyar, szláv és román különgyűjteményi katalógusok is.... Amikor 1855-ben Frank Ignác jogtudós 14 000 kötetnyi könyvhagyatékát kellett feldolgozni, és a helyszűke miatt rendetlenség kezdett eluralkodni, Regulynak támadt az a jó ötlete, hogy a magyar nyelvű könyveket külön válogatta, s azokat szakok szerint külön szekrényekben betűrendben állította föl. A hagyaték rendezését aztán Reguly halála miatt már Toldynak kellett folytatnia és befejeznie.” (uo. 494–495) Reguly betegsége és gyógyfürdői tartózkodása néha nehéz helyzetbe hozta Toldyt, mint 1854. szeptember 18-án írt leveléből kitűnik: „A könyvtárt e hó elején megnyitottam, várom Regulyt sóvárogva vissza a csehmárfüredi fürdőkből, nem hagyhatván itt az intézetet, s várom szinte a hó első napja óta. Meg sem álmodhattam volna, hogy addig fog késni” (uo. 495). Reguly ekkor (mint szüleinek 1854. 09. 06-án írt leveléből tudjuk) valóban Marienbadban volt, de valószínűleg már készülődött a hazautazáshoz, mert pénzt kért ehhez az édesapjától.

Ami Reguly egészségi állapotát illeti, id. Szinnye József, a neves bibliográfus a fiának is elmesélte, hogy az ötvenes években látta Regulyt az Egyetemi Könyvtárban, aki betegsége miatt „nyáron fázott a vastagfalú hűvös könyvtárhelyiségben, azért kitelepítette az olvasókat a kertbe az árnyékos fák alá, maga pedig bundába burkolódzva kiült a napra” (A. Molnár 1991: 495).

Maga Reguly 1852 nyarán Ischlből szüleinek küldött levelében azt írja, hogy állapota ingadozó, a fürdőhelyi környezet felélénkítette, így kipihenheti a mo-

noton könyvtári munkát. Egy Kuniknak írt levelében (Pest, 1855.február 10.) pedig azt olvassuk, hogy sok a hivatali munkája.

A Reguly-kutatás alapvető kérdése mindig az volt, hogy miért nem publikált szinte semmit Reguly az általa gyűjtött hallatlanul gazdag nyelvi és néprajzi anyagból. Erre a kérdésre véleményem szerint ma sem tudjuk a teljes választ. Hogy valamivel közelebb kerüljünk a probléma megoldásához, összegyűjtöttem az ötvenes évekbeli egészségi állapotáról, illetve tudományos tevékenységéről fellelhető információkat. Ebben a munkában nagy segítségemre volt Szij Enikő sokszor idézett könyve (Szij é. n.).

Ami egészségi állapotát illeti, elsősorban magának Regulynak a szavaira vagyunk utalva. 1853. március 15-én ezt írja Pestről Kuniknak: „Amióta Freiwaldauban találkoztunk, sokat szenvedtem, megszakítás nélkül beteg voltam, és sajnos, még most is az vagyok. De ősz óta már lassú javulás mutatkozik, amelynek folytán remélhetem, hogy majd meggyógyulok” (May 1990: 116). 1854. február 28-án már ezt írja Kuniknak: „állapotom a múlt év márciusa óta annyira javult, hogy az idegbántalmaktól szinte teljesen megszabadultam és nemsokára hivatásomnak szentelhetem magam” (May 1990: 116). Nyaranta valamelyik gyógyfürdőben kúrálta magát. 1852. augusztus 22-én Ischlből szüleinek írt levelében azt olvassuk, hogy egészségi állapota ingadozó, illetve „Bárcsak jobb lenne az egészségem!” De azért Ischlből elutazik Salzburgba, Münchenbe és Linzbe.¹⁵ Továbbá földrajzi és statisztikai tanulmányokat kíván folytatni az osztrák koronatarományokról. 1854 szeptemberében Marienbadból ír haza: augusztusban rosszul érezte magát, felfúvódástól és székrekedéstől szenvedett, csak keveset tudott enni. Most már jobban van: „Az utolsó napokban egyre több eröm és energiám van.” A Ferdinánd gyógyforrás vizét issza. Ez jól tesz neki és iszapfürdőket is vesz.

1855-ben és 1856-ban is felkereste Marienbadot. Ekkori leveleiben egyáltalán nem panaszkodik egészségi állapotára. 1856-ban hét hetet töltött Marienbadban, utána hosszabb utazást tett Németországban, majd egy hetet töltött Bécsben. Erről az utazásról naplót vezetett (kivonatos fordítása Szij é. n. 452–456). Bécsben többször is volt a Földrajzi Intézetben és feljegyzéseiben főleg térképészeti kérdésekkel foglalkozik.

1855 februárjában írta két utolsó levelét Kuniknak. Ezekben nem panaszkodik egészségi állapotára, ellenben barátja kérésére hosszú oldalakon át kivonatozza Jerney János négy írását a kunokról, a palócokról, a besenyőkről és az izmaelitákról. Vagyis egészsége a jelek szerint kielégítő volt és nagy figyelmet követelő szellemi munkát is tudott végezni.

1858. április 25-én meglátogatta Pesten Regulyt B. O. Schauman (1821–1895) finn író és szerkesztő, aki évekkel később így számolt be a látogatásról a

¹⁵ Reguly egész életében szenvedélyes utazó volt. 1852. szeptember 27-én írja édesanyjának Pozsonyból: „Az utazás lelki orvosság volt a számomra.”

helsinki svéd napilapban: „...e sorok írója [Regulyt] azon év [1858] tavaszán még teljesen életben, habár egészségében megtörve találta. Egy nyolc napos pesti tartózkodás során, 1858 áprilisában történt, hogy több hiábavaló próbálkozás után egy vasárnap délelőtt felkerestem Regulyt a lakásán, közel az egyetemi könyvtárhoz, melynek alkalmazásában állt, és eltöltöttem nála egy-két órát, beszélgetve útjairól és munkáiról, továbbá különösképp a 17-18 évvel azelőtti finnországi tartózkodásáról, amelyet szemlátomást még akkor is kedves emlékként őrzött. Nagyon jól emlékezett egy csomó ismerősére mind az előkelő helsinki társaságból, mind pedig a literátus körből, amelytől többnyire körülvetett. Nem sokat változott, és könnyen rá lehetett ismerni, habár szép külleme ugyancsak magán viselte egy hosszantartó mellbaj nyilvánvaló nyomait. Kitüntető kedvességgel és előzékenyen megmutatta nekem nagy kéziratsomóit, és akkor még úgy látszott, abban reménykedik, hogy egészségét visszanyervén fel tudja majd használni a gazdag filológiai anyagot, melyet vesződséges útjain gyűjtött” (idézi Szíj é. n. 379–380).

Reguly tehát Schauman látogatásakor nem volt beteg, jól elbeszélgetett vendégével. Hogy külsején látszottak a betegség nyomai, azon nem csodálkozhatunk, bár tudomásunk szerint nem volt mellbaja, mint azt a vendége gondolta. A Vasárnapi Újság egy évvel Reguly halála után viszont ezt írta: „Veszélyes betegnek az utóbbi időkben a feltűnőleg vidor kinézésű, deli termetű, ruganyos járású férfit nem tartottuk, és sokáig nem akartunk hinni ama szomorú hírnek, hogy múlt évi aug. 23-án egy rögtöni vérömlés véget vetett e reményekben gazdag, nemes törekvésű fiatal életnek” (idézi Szíj é. n. 331–332). Hogy ebben az idézetben mennyi az újságírói túlzás, azt ma már nem lehet eldönteni. Barátai, Eötvös József és Toldy Ferenc semmi konkrétumot nem közölnek Reguly betegségéről. Eötvös azt írja 1863-ban, hogy hazatérése után Reguly „élete ezentúl egy hosszú betegség...” (Szíj é. n. 368). Toldy szerint „[Reguly] teste meg volt törve, lelkének erélye a hosszas és túleröltető munka által kimerítve” (Szíj é. n. 372). Arról azonban nem nyilatkozik, hogy voltak-e testi tünetei Reguly betegségének. Az elmondottakból nem úgy tűnik, hogy Reguly élete utolsó éveiben súlyos tünetekkel járó betegségben szenvedett volna.

Szíj Enikő gondosan összegyűjtötte a fellelhető információkat Reguly ötvenes évekbeli tevékenységéről. Ezek a források esetlegességéből adódóan néhol hiányosak, de igazolják Szíj véleményét, mely szerint Reguly nem haldoklott ezekben az években. Hanem, mint az akadémia tagja részt vett az üléseken, megbízásokat teljesített, jelentéseket írt, előadásokat tartott.

1849-ben, a szabadságharc leverése után egy időre az akadémia működését is betiltották. A tagok ebben az időszakban szombat esténként gyűltek össze, hogy különböző tudományos témákat vitassanak meg. Egy alkalommal (1850. február 9-én) „Höfer nyelvészeti folyóiratából a *finn epos* ismertetése olvastott” (Szíj é. n. 112). Azt nem tudjuk, hogy ki tartotta a felolvasást, de azt igen, hogy

az összejövetelen Reguly és Hunfalvy is jelen volt. Lehetséges, hogy éppen ekkor ismerkedtek meg, bár Hunfalvy később úgy emlékezett, hogy 1851-ben ismerte meg Regulyt (Hunfalvy 1864: V).

1850 júniusában engedélyezték újra az Akadémia működését. Azon az ülésen (június 10-én), amelyen a bejelentés elhangzott, Reguly is jelen volt. Jelen volt továbbá a június 17-i és 24-i ülésen is. Az előbbin jelentették be, hogy az Akadémia megkapta a Reguly Társaságtól a Reguly-albumot.

1850 augusztusában Karl Gützlaff (1803–1851) Kínában működő német evangélikus misszionárius Pesten járt és előadást tartott az akadémián, amelyben a magyarok eredetét is érintette. Reguly ekkor Balatonfüreden volt, onnan írt Toldynak augusztus 31-én. Füredről Zircre ment és szeptember 6-án már Pozsonyból írja Toldynak, hogy a bécsi újságból értesült Gützlaff pesti tartózkodásáról. Szeptember 10-én ért Pestre és 16-án megtartotta akadémiai székfoglalóját „A dzungár nép és annak a magyarral állított fajrokonsága” címmel. Reguly bizonyára jó testi és lelkiállapotban volt, ha ilyen rövid idő alatt megírta előadását. Ehhez persze megvoltak a szükséges ismeretei is. Szíj Enikő, aki közli a székfoglalót és a megértéséhez szükséges háttérismereteket is, ezt írja róla: „Higgadt, logikus, átgondolt, kimerített munka, kapkodásnak semmi nyoma” (Szíj é. n. 185–199).

Beszéde végén Reguly köszönetet mondott az őt anyagilag támogató „hazafiúi társulatnak is”, vagyis a Reguly Társaságnak. Ez utóbbi ebben az évben jelentette meg a „Reguly album” c. kis kötetet, benne Toldy tanulmányával Reguly utazásairól, illetve különféle szépirodalmi művekkel, köztük Lugossy József Reguly-dal c. versével.

1851. május 24-én az akadémia történettudományi osztályának kis gyűlésében elhangzott Reguly Antal levelező tag tudósítása Hell Miksa historiai kéziratáról, mely a magyar–finn kérdést tárgyalja. A magyar származású Hell volt annak az expedíciónak a vezetője, melyben Sajnovics János is részt vett. Az expedíció egyrészt csillagászati megfigyelések végett utazott Norvégiába, másrészt azért, hogy megvizsgálják a magyar – lapp nyelvrokonság kérdését. Az utazás eredményeként született a Sajnovics féle Demonstratio. Hell maga is érdekődött a magyarok eredete iránt. Ilyen irányú latin nyelvű kéziratot feljegyzéseit vizsgálta meg Reguly. Ő finn tudásának köszönhetően – helyesen – arra az eredményre jutott, hogy Hell tévesen értelmezte a térképen olvasott karjalai helyneveket, és ezért gondolta azt, hogy a magyarok Karjalából származnak. (Szíj é. n. 200–205)

Valószínűleg ez év nyarán került Reguly szorosabb kapcsolatba Ipolyi Arnoldddal a Magyar Mythologia c. mű szerzőjével. Kettejük kapcsolatát és Regulyt a műhöz nyújtott segítségét Szíj Enikő részletesen tárgyalja (Szíj é. n. 85–130). Az alábbi szemelvények az ő könyvéből valók. Ipolyi, aki akkor Zohor község plébánosa volt, ezt írja egy levelében: „Hogy Pesten tovább is

– egész hétfőig – boldogan mulattam gondolhatja miután az időt egészen a könyvtár és Reguly társaságában töltém, utasó este csak két óráig éjfél után voltunk együtt nyakig a fin [= finnugor] mythusokba merülve. Hogy ekkép pesti utam teljes meglepedésemre, sőt minden reményen felül múltólág sikerült gondolhatja” (Szj é.n. 91).

Reguly többféle módon is segítette Ipolyi munkáját. Így pl. mitológiai tárgyú művekre hívta fel figyelmét. Ő közölte Ipolyival a kazáni Fuchs házaspár orosz nyelvű könyvében található cseremis adatot. A Magyar Mythológiában számos helyen olvashatók ilyen kitételek: Reguly magyarázata/közleménye szerint, Reguly tudósít, „Reguly a vogulból olvassa nekem a mondatot”, „érdekesen tudósít Reguly, mint szemtanú a finn¹⁶ áldozatokról”, „Reguly dús gyűjteményeiből egyikét a finn medve cultusra vonatkozó daloknak olvassa előttem” stb. (Szj é. n. 95–98). Ipolyi 1856-ban, két évvel megjelenése után ezt mondta könyvéről Thun kultuszminiszternek: „Azért magam is a magyar mythologiai összehasonlító nyomokra szorgalmasan felhasználtam a hasonló finn mythosi és nyelvi dús hasonlatokat, melyeket közvetlen élő forrásból, finn utazónknak, Regulynak közléseiből voltam szerencsés meríthetni” (idézi Szj é. n. 125–126). Szj Enikő szerint Reguly a Kalevalával kapcsolatban is segítségére lehetett a finnül nem tudó Ipolyinak. Reguly és Ipolyi később is kapcsolatban maradtak, mint az alábbi 1855. február 17-i levélrészlet mutatja: „Pesti élményeimről sokat írhatnék, de kevés is megteszi, az egész bibliotheca, antiquarius, könyvkereskedők, Toldy és Reguly s egy pár tudós közt folyt el, sokat szedtem, sokat hoztam, sok hízélgést és dicsőítést arattam a legilletékesb íróinktól, habár az ellenkező sem hiányzott...” (idézi Szj é. n. 91).

Szj Enikő így foglalja össze Reguly és Ipolyi kapcsolatáról folytatott széleskörű kutatásainak eredményét: „Az Ipolyi Arnold-féle Magyar Mythologia írásának, kiadásának, fogadtatásának története bizonyítéka annak, hogy Reguly Antal nem „haldoklott”. Hiszen sokoldalú, széleskörű szakmai segítséget nyújtott Ipolyinak, és pedig különféle módokon. Ipolyinak az a saját magára vonatkozóan említett „folytonos gyengélkedése” és a Reguly említette „beteg voltam” nem akadályozta őket a munkában, a tudományos együttműködésben” (Szj é. n. 127–128).

Az ötvenes években Regulyt továbbra is foglalkoztatta térképének sorsa, illetve a vele kapcsolatos kérdések. Ennek a témának Szj Enikő terjedelmes fejezetet szentelt könyvében „Reguly és a térképészet” címmel (Szj é. n. 395–497). Ebből én most csak néhány fontosabb momentumot emelek ki. 1853. március 15-én ezt írta Reguly Kuniknak Pestről: „Szeretnék néhány példányt kapni térképemből azokkal a magyarázatokkal együtt, amelyeket ehhez írtam. Mennyire

¹⁶ Ebben az időben a *finn* terminust gyakran 'finnugor' jelentésben használták. Így van ez Ipolyinál is.

fogadták el vagy találták helytelennek rajzomat az expedíció¹⁷ felvételei?” (May 1990: 116). 1854. február 28-i Kuniknak írt levelében hosszabban foglalkozik térképe ügyével: „...én v. Köppen és v. Struve urak felszólítására földrajzi anyagomat az urali expedíció rendelkezésére bocsátottam és lehetséges felhasználásra adtam át a Földrajzi Társaságnak, jóllehet kissé félve, de mégis készségesen és örömmel. Nem látom tisztán, miért nem jutott eszébe az említett társaságnak, hogy köszönetet mondjon nekem a munkámért, amely teljesen az ő tulajdonukba ment át, és amelyből nekem csak néhány példányt juttattak. A 100 dukátnyi összeg csupán a 10 heti tartózkodás költségeit fedezte. És ha örömmel használtam fel az alkalmat arra, hogy az Oroszországban kapott sokoldalú támogatásért hálámat bebizonyítsam, úgy a Társaságnak is illett volna viszonzásképpen köszönetet mondania nekem. ... Hoffmann sem hagyhatja említés nélkül ezt a térképet, amelyet az expedíció magával vitt. ...A földrajzi Zapiski 1849-es évfolyamának 3. füzetéből¹⁸ Köppen talán tudna még szerezni egy példányt és bizonyára lenne szíves a térképekhez mellékelni. A német eredeti nincs meg?” (May 1990: 116).

1856 nyarán Reguly két előadást tartott az akadémián a térképéről. Erről Pápay József is írt (1906), Szj Enikő pedig minden fellelhető információt összegyűjtött és publikált, beleértve az előadások részben töredékes és kéziratban fennmaradt fogalmazványait is (Szj é. n. 433–452). Az első előadásban (1856. június 2-án) térképészeti módszereit, illetve magát a térképet mutatja be, hasonló módon, mint a Köppennek 1847-ben elküldött kommentárokban. Valamikor június folyamán megkapta a Hoffmann-féle expedíció eredményeiről beszámoló I. kötetet és az expedíció által készített térképet. Mindkettőt alaposan áttanulmányozta és a június 30-i második előadásában, amennyire a fennmaradt töredékből meg lehet állapítani saját térképe és a Hoffmann-féle térkép összehasonlításáról volt szó. Reguly – joggal – úgy látta, hogy az összehasonlítás igazolja saját térképe megbízhatóságát és az összeállítás során végzett lelkiismeretes munkáját (Szj é. n. 449).

Az előadások után Marienbadba ment, ahol hét hetet töltött, majd szeptember 21-én Németországba, onnan Bécsbe utazott. Ide október 4-én érkezett meg. Gotha városában felkereste az ottani híres Földrajzi Intézetet és az igazgatónál August Petermann-nál ebédelt. Bécsben egy hetet töltött, többször is meglátogatta az ottani Földrajzi Intézetet és erről naplójában is beszámolt. Találkozott Reden báróval, az Intézet alelnökével is, akivel levelezett is térké-

¹⁷ Az Orosz Földrajzi Társaság 1847-ben és 1848-ban expedíciót indított Hoffmann ezredes vezetésével az északi Urál tanulmányozására. Az expedíció tagjai magukkal vitték és a helyszínen felhasználták Reguly térképének másolatait. Az expedíció eredményeit két kötetben publikálták. Az I. kötet 1853-ban, a II. 1856-ban jelent meg. Az I. kötetben nem említik Reguly térképét, de a II.-ban Hoffmann azt írja, az expedíciónak nagy hasznára volt (Szj é. n. 458).

¹⁸ Ebben a füzetben jelentek meg oroszul Regulynak a térképéhez írt kommentárjai.

pészeti kérdésekről. Október 12-én érkezett szüleihez Csákányba, 13-án pedig Pestre.

Az ötvenes évekről ezt is írja Toldy: „Megtanulván a fényképezést, [Reguly] a szünidőkben néhány antropológiai utat tett az alföldre, a palócok közé stb, melyeken mind arctani, mind fejméreti, de erkölcs- és lélekrajzi adatokat is szerzett” (Szj é. n. 372). Ezekről az utakról, a palócföldit kivéve nem maradt fenn írásos információ, tehát nem tudjuk, mely években, hol járt és milyen eredménnyel. Bőven van viszont anyag 1857-es útjáról a palócokhoz. Ezeket Selmeczi Kovács Attila adta ki, l. Reguly 1975, 1994. A korábbi az eredeti kézirat változatlan formában, a későbbi a Selmeczi Kovács által megszerkesztett változat. A *Calendariom 1857* című naplójában az utazás első hetéről napi feljegyzések találhatók. Ezek szerint Vácon és Balassagyarmaton át utazott Kurtányba, barátjához Mocsáryhoz. Ide szeptember 2-án érkezett. Sajnos ezek a bejegyzések szeptember 7-ével megszűnnek (Reguly 1994: 48–51). Ebben a kötetben ezután a Népismereti jegyzetek c. rész (Geográfiai, történeti, antropológiai és etnográfiai feljegyzések) következik (uo. 52–81). Ennek nagy része a Palócföldről szól. A következő rész az Antropológiai jegyzetek címet viseli, és közel száz eredetileg Reguly által lefényképezett személy embertani adatait tartalmazza. A fényképek sajnos elkallódtak. A harmadik rész A palócok ethnographiája címet viseli (uo. 142–168) és az életmód, szokások, ruházat, étkezés stb. témaköreit mutatja be. Regulynak ez az útja október 10-ig tartott (Selmeczi Kovács 1994: 16). Részben a Füle környéki, részben a Mátra keleti oldalán fekvő palóc falvakat látogatta meg.

Szj Enikő külön kiadványban hívta fel a figyelmet arra a nyolc vogul dallamra, amelyeket Brassai Sámuel publikált 1860-ban (Szj 2000). Könyvében Brassai Liszt Ferencsel vitázik a magyar népzene eredetéről. Nagy zeneszerzőnk ugyanis egy 1859-ben Párizsban megjelent könyvében azt állította, hogy a magyar népzene a cigányok teremtették meg. Brassai a Reguly által lejegyzett vogul dallamokkal mutatja meg, hogy a magyar népdal ezekhez hasonló. Az egész történetben vannak még homályos pontok. Liszt könyve 1859-ben, Brassaié 1860-ban jelent meg. Reguly ekkor már nem élt. Honnan tudott Brassai a vogul dallamokról, amelyeknek hitelesített másolata 1860 nyarán készült. Szj Enikő szerint (uo. 67) Reguly 1858 tavaszán mondhatta el Brassainak, hogy anyagában vogul dallamok is vannak. Azt is ő derítette ki, hogy 1858-ban többször is találkozhattak: március 15-én és március 29-én, amikor Brassai előadást tartott az akadémián. Ezeket Reguly is jelen volt. És mindketten jelen voltak a nyári szünet előtti utolsó akadémiai ülésen, 1858. július 26-án.

Reguly tehát élete utolsó hónapjaiban is részt vett az akadémia munkájában. Ezt bizonyítja egy jelentés Magyar László Afrika-utazó művének kiadásáról, amelyet Toldy és Reguly írt alá 1857. december 21-én (Szj é. n. 131–135).

Reguly utolsó éveinek legfontosabb kérdése természetesen az általa gyűjtött rendkívül értékes nyelvi és néprajzi anyag sorsa volt. Ezzel ő maga is tisztában volt. 1855. február 10-én írja Kuniknak: „Remélem, hogy ősszel beadhatom csuvas, majd vogul tanulmányaimat” (May 1990: 121). 1856. július 5-én írta édesanyjának: „Ein schwer Stein wird mir vom Herzen fallen, wenn ich mal nach so langen Prüfungen endlich mal bei der Vollendung meiner Arbeiten frei aufathmen werde können. Es wird auch kommen! Die ausdauer mit der ich getragen, wird seinen Segen bringen.”¹⁹

Toldy Ferenc 1868-ban röviden összefoglalta Reguly utolsó éveit (l. Szj é. n. 371–375). Nála ezt olvassuk: „...érezve egyszersmind azon kötelezettséget, melyet a magyar tudomány irányában, nyert segedelmei árán, elvállalt, izgalmas gonddal várta szelleme önmunkás, előállító erejének, testi javulásával, megtérését: mit csak felfedező útain kezdett meg, felsőbb tudományos kiképzése folytatásának új hévvel neki feküdt. Első vonalban általános nyelvészeti és ethnographiai stúdiumaihoz fordult ismét; melyekhez később physiologiaiak, sőt a földrajz, annak újabb tudományos álláspontjára emelkedte, természetrajziak, a növény- és állatgeographia is járultak, így kívánva a népeket egészletökben, az égalj s a földhöz levő viszonyaikban felfogni, s ekép a néprokonsági kérdést minden oldalról megközelíteni. Gyönyörködéssel hallgatám eszme-közléseit, melyeknek kiterjedése, mélysége, s a felfogás szellemessége bennem nem ritkán örvendező megdöbbenést gerjesztének” (idézi Szj é. n. 372). Toldy azonban nemcsak gyönyörködött Reguly eszme-futtatásaiban, hanem aggódott is barátja nagyszabású tervei miatt. Úgy vélte, „hogy ily nagy és különmemű tömegekre növekedvén anyagai, ideggyengességénél fogva nem lesz képes azokat megbírni: óvatos és kímélő gyöngédséggel gyakran a munkafelosztás szükségére figyelmeztettem, kértem hogy bizonyos egymás-utánban igyekezzék tárgyát részletezni. Véleményem az volt, hogy eleinte csak ön nyelvészeti adatait állapítsa meg, egészítse ki, hozza rendszerbe; majd ugyanazt tegye néprajzi tapasztalásaival;” (uo. 373). Toldy ezután így folytatja: „Úgy látszik, az időről időre részvevő gyöngédséggel, de határozottsággal ismételt kérések nem maradtak siker nélkül. Egy ideig nem beszélte feladatairól: gyanítani kezdém, hogy elővette jegyzéseit, hogy keresi a gombolyag szálát, melylyel a legombolyítást megkezdi, s hogy majd csak meglep azon közléssel, miszerint kellő közepében van a rég óhajtott munkásságnak – midőn egyszer az éles szív fájdalom hangján megnyílik előttem, s magát saját kincsének felvételére tehetetlennek jelenti ki” (uo. 373). Toldy ekkor azt javasolta, hogy vegyen maga mellé egy munkatársat, aki segítené az anyag feldolgozásában. „Hét év óta ez vala a nagy ügyre nézve az első szerencsés perc: Reguly megragadta a mentő gondolatot, elhatározta így tenni;

¹⁹ „Nehéz kő fog lecsúszni a szívemről, ha egyszer, oly sok próbatétel után végül munkám befejezésekor majd szabadon lélegezhetem. Ez még eljön! A kitartás, amelyet tanúsítottam, meghozza eredményét.”

átadta vogul feljegyzéseit, felszabadítva hogy azokat Hunfalvy Pálnak adjam” (Toldy, idézi Szij é. n. 373).

Hunfalvy (1864: V.) így mondja el a történeteket: „Regulyval, a kinek utazásait mind növekvő érdeklődéssel kísértem volt, 1851-ben ismerkedtem meg itt Pesten. Az olta igen gyakran ösztönzém utazásainak leírására s gyűjteményeinek kidolgozására. De teste kifáradva s szelleme meglévé törve, arrul szinte hallani sem akart: másszor meg szívesen elbeszélte tapasztalásaiból egyet-mást, a minék érdekessége még inkább fokozza vala az óhaját, bár Reguly leírnia utazásait. Még nálam is jobban ösztönzé folyvást Toldy Ferencz, sajnálkozással látván, hogy idő múltával mind bajosabbá válik majd a munka a betegkedőnek. Végre az 1857-diki ősz egyik napján²⁰ nagy örömmel hozza nekem Toldy egy csomó írást Regulytul, azon üzenetével, hadd készítsem el kiadásra. Megragadván az alkalmat mindjárt hozzá sieték, s arra kérésem, hogy olvassa velem a vogul szövegeket, hogy megtanulhassam a nyelvet, mert csak azután lehetnék segítségére. Reá állá kérésemre Reguly – a ki, ha néha elbeszélte is valamit úti kalandjaiból, még sem szereti vala közölni hozományait –, s azon naptul fogva szorgalmasan olvasók a vogul mondákat. E foglalatosság felvidítá őt, s nagy munka-kedv szállá meg. Fáradhatatlanul kezdé rendezgetni szó- és nyelvtani jegyzeteit; emlékezetei megújulának; s úgy látszék, hogy testileg szellemileg felidült. De ez a jó kedv csak az 1858-diki év tavasz-utóhaváig tartá. Ezután megszűnnek hozzám járni, avval bízattván engemet, hogy a nyári szűn-idő alatt a budai hegyeken fog mulatni és épülni, s majd ősszel megújult erővel folytatjuk a munkát. Én is nyárhóban falura menék, s ott nem sokára az a szomorú hír ére, hogy Reguly august. hó 23-kán meghalt.”

Reguly és Hunfalvy közös munkájának eredménye *A' vogul föld és nép* (Pest 1864) c. kötet. A Hunfalvyval folytatott sikeres munka Regulyt jobb kedvre hangolta. Erről tanúskodik levele a Bécsben élő Zsoldos Ignác jogász barátjához: „Egészségem hála Isten most jó, és uráli utam kidolgozása annyira haladt, hogy nem kétlem tavaszra nyomtatását megkezdhetni, négy kötet lesz. Magamat nagyrabecsült barátságodba ajánlván maradok legnagyobb tisztelettel Pest Augustus 6-n 1858. Reguly Antal m. k.” (Selmeczi Kovács 1974: 617) Sajnos ez az optimista elképzelés nem vált valóra.

Reguly haláláról több korabeli lap is beszámolt, de a halál okával kapcsolatos információk nem egyértelműek. A. Molnár Ferenc (2003) alaposan utána járt Reguly betegségének: „1995-ben a Reguly-irodalomból kixeroxoztam több olyan részt, amely Reguly betegségére vonatkozott, és odaadtam Kövy István ideg- és elmegyógyász főorvos barátomnak, megkérdezvén tőle, ő milyen diagnózist állítana fel. Ilyen módon ő nyilván nagyon is csak hipotetikus véleményt mondhatott. Szerinte Reguly személyisége nyilvánvalóan cyclothym-

²⁰ Feltehetőleg október végén, vagy november elején.

típusú. Ez azt jelenti, hogy a hangulati élet ingadozásai szembetűnőek. Lehangoltság és fokozott tetterő felváltva jelentkezett nála. Amikor ez utóbbi dominált, szinte teljesíthetetlen feladatokat állított maga elé. Amikor aztán energiája kimerült, törvényszerűen következett a bénító lehangoltság fázisa. Mindehhez járultak még hosszú időn át jelentkező anyagi gondjai is. Betegségének, a halál okának Kövy doktor az aneurysmát gondolta, amely lehet többek közt az agyi erekben keletkezett kitüremkedés, érzsák, ami vagy veleszületett betegség, vagy gyulladás, agyhártyagyulladás következtében is kialakulhat. Ez a beteg érrész pattanhatott meg Reguly halálakor, és valószínűleg nem először. Ma is ritka az első vérzésnél az azonnali halál, gyakoribb a harmadik, negyedik repedés a halál okaként. A korabeli leírásokból ismert Reguly nem valószínű, hogy gutaütésre hajlamos ember volt, emellett a fiatal korban való elhalálozás sem szól. Az aneurysma-diagnózis megmagyarázhatja a halál bekövetkeztékor említett vérömlést vagy egy ér megpattanását, a gyakori fejfájásokat, a szem időnkénti fájását és a rázkódásra való érzékenységet (nyomás éri a látóideget, ill. az agyhártyát)” (A. Molnár 2003: 178).

A fentiekkel összhangban állónak látszik az a hír, amelyik a Hölglyfutár című lapban jelent meg 1858. szeptember 3-án: „Végre a budai hegyek levegőjétől várta javulását; s augusztus közepén egy svábhegyi villába költözött, hol 21-, 22- és 23-án vértolulások támadták meg. És 23-án meghalt, akadémiai társa Frivaldszky²¹ karjaiban, kinek házában lakott, s kinek családjá a beteg tudóst a legnagyobb szeretettel ápolá” (Szij é. n. 323).

A Toldy által kiadott gyászjelentésben a hirtelenül bekövetkezett halál okaként tüdő-élvérzés szerepel. Ez áll több újság gyászírésében, nekrológiájában is. Sógorának, Korizmic Lászlónak²² naplójában az áll, hogy Reguly „vérhányás következtében hala el” (idézi Szij é. n. 319). Az újságokból azt is megtudjuk, hogy Regulyt szeptember 26-án temették el a Kerepesi Temetőben²³, és másnap reggel mondtak érte misét a Ferences-templomban. Sógorán kívül Berta húga és édesanyja gyászolta Regulyt, édesapja már 1857-ben meghalt. A síremlék az 1860-as években készült (Szij é. n. 386–387). A Regulyról szóló megemlékezéseket Szij Enikő nagy gonddal összegyűjtötte és publikálta: Szij é. n. 319–385

Csúcs Sándor

²¹ Frivaldszky Imre (1799–1870) zoológus, 1838-tól az MTA rendes tagja. Villája volt a Svábhegyen.

²² Korizmic Reguly nővérének, az 1850-ben elhunyt Júliának a férje volt.

²³ Reguly sírja a Kerepesi temető 29/1. számú parcellájában (a Deák-mauzóleumtól jobbra) az első sorban van (Lakó NyK 60:511).

Irodalom

- Hunfalvy Pál 1864 = A' vogul föld és nép. Reguly Antal hagyományaiból kidolgozta Hunfalvy Pál. Eggenberger, Pest.
- May István 1990 = Die Briefe von Antal Reguly an A. A. Kunik. Reguly Antal A. A. Kunikhoz írt levelei 1845–1855. MTA Könyvtára. Budapest.
- A. Molnár Ferenc 1991 = Régi finnugor nyelvészek mint könyvtárosok. In: Kiss Jenő, Szüts László (szerk.) Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Akadémiai Kiadó, Budapest. 492–501.
- A. Molnár Ferenc 2003 = Finnugor vonatkozású tudománytörténeti adalékok IV. In: Molnár Zoltán, Zaicz Gábor (szerk.) Permistica et Uralica. PPKE Finnugor Tanszék. Piliscsaba. 176–181.
- Pápay József 1906 = Reguly Antal urali térképe. Földrajzi Közlemények 34: 350–370.
- Reguly Antal 1975 = Palóc jegyzetei 1857. Sajtó alá rendezte Selmeczi Kovács Attila. Dolgozatok a palóckutatás körében I. Eger.
- Reguly Antal 1994 = Magyarországi jegyzetek. Szerkesztette és közreadja Selmeczi Kovács Attila. Néprajzi Múzeum, Budapest.
- Selmeczi Kovács Attila 1994 = Bevezetés. In: Reguly 1994: 5–24.
- Szj Enikő (szerk.) 2000 = Reguly Antal „hangjegyre szedett” finnugor dallamai. Tinta Könyvkiadó. Budapest. Bibliotheca Regulyana 4.
- Szj Enikő é. n. [2013] = Reguly és a tudomány „zománcza”. Életrajzi és kortörténeti adalékok 1. Tinta Könyvkiadó. Budapest. Bibliotheca Regulyana 6.

*

Reguly-megemlékezések

Örömmel számolunk be arról, hogy az idei ősz bővelkedett a Reguly-évfordulóról megemlékező rendezvényekben. A sort szeptember 3-án és 4-én az érdi Magyar Földrajzi Múzeum tudományos konferenciája nyitotta meg. Reguly Antal térképészeti munkásságának ismeretében aligha kell indokolni a helyszínt, háttér-információként mégis ideiktatok egy bekezdést a konferencia programfüzetéből: „A Magyar Földrajzi Múzeum Magyar utazók, földrajzi felfedezők című állandó kiállításán 1983 óta szerepel a jeles felfedező utazó [Reguly

Antal]. 1994-ben konferenciát szerveztünk tiszteletére, a múzeumkertben pedig felavattuk Reguly mellszobrát, Domonkos Béla érdi szobrászművész alkotását. Az intézmény is részese volt az 1990-es, a Sarki-Urálba szervezett magyar–orosz expedíciónak, melynek során egy 1711 m magas hegycsúcsot hivatalosan is Reguly Antalról neveztek el.”

A konferencia szeptember 3-án délelőtt T. Mészáros András érdi polgármester üdvözlő szavaival kezdődött, majd a Teleki Sámuel érem átadása után Klinghammer István földrajztudós, akadémikus megnyitó beszédével folytatódott. Az első előadást Szj Enikő tartotta: *Reguly a századközepi magyarországi változások és a korabeli tudományos paradigmaváltás idején*.²⁴ Az előadó Reguly életének utolsó éveivel foglalkozva erőteljesen cáfolta az ún. „haldoklási elméletet”. Azt is megjegyezte, hogy az 1847 és 1850 közötti, jórészt Németországban töltött évekről alig tudunk valamit, pedig ez fontos lenne.

Kerezsi Ágnes (*Reguly Antal – a néprajzi gyűjtő*) azokat a hazakerült néprajzi tárgyakat, ruhadarabokat, makettek, modelleket és nyilatkat mutatta be, amelyek ma is a Néprajzi Múzeum gyűjteményében találhatóak. Sipos Mária (*Egy típusjelenet a Reguly-hősénekekből*) arra a bizonyóra sokakat érdeklő kérdésre válaszolt, hogyan tudják az énekesek megjegyezni a sok ezer soros hőséneket. A dolog lényege az, hogy a hősénekek ismétlődő típusjelenetekből, témákból állnak, amelyekhez meghatározott formulák (kifejező eszközök) tartoznak. A hősének előadása során az énekes ezekből állítja össze a szöveget. Ezután az előadó a „párharc” típusjelenet formulakészletét mutatta be két, Reguly által gyűjtött osztják (hanti) hősének szövegéből vett példákkal.

Kubassek János az érdi múzeum igazgatója előadásában (*Reguly Antal és a földrajztudomány*) kiemelte Reguly sokoldalúságát, méltatta önszorgalomból elsajátított földrajzi és térképészeti ismereteit. Majd érdekes részleteket mesélt el a Sarki-Urálba szervezett expedíció útjáról.

Ruttkay-Miklián Eszter részletesen bemutatta Reguly hagyatékát. (*A hét lakattal lezárt ládák. Miből is áll a Reguly-hagyaték?*) Ennek nyelvészeti részét (népköltészeti szövegeket, szójegyzékeket, nyelvtani feljegyzéseket) már megfejtették és publikálták. Levelei, naplói, jegyzetei nagyobb része még publikálatlan. Az előadó célja, hogy néhány éven belül ezek is hozzáférhetőek legyenek az interneten.

Ezután került sor a Reguly-vándorkiállítás megnyitójára a múzeum egyik kiállítótermében. Itt említtem meg, hogy az előadóterem falán Winter Erzsébet 1991-ben készült hantiföldi néprajzi fotói voltak láthatók. A felvételek a Szopocsin-nagycsalád félig nomadizáló életét mutatják be. A képekhez a művész és Kerezsi Ágnes fűzött érdekes szóbeli kommentárokat.

²⁴ Az érdi szervezők tervezik a konferencia teljes anyagának megjelentetését. A kötet megjelenése után részletes ismertetést közlünk róla. Itt csak röviden, esetleg egyes témákat kiemelve mutatjuk be az előadásokat.

A délutáni ülésen Márton Mátyás előadását Gercsák Gábor olvasta fel: *Az ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszékének szerepe Reguly Antal térképészeti munkássága értékeinek feltárásában*. Ez a szerep 1983-tól datálható, amikor a tanszék feles méretre kicsinyítve megjelentette Reguly térképét a Hidas Gábor szerkesztette névanyagjegyzékkel. Azóta is készültek Reguly térképéről tanulmányok és szakdolgozatok a tanszéken, 2016-ban pedig Gulyás Zoltán védte meg PhD-értékezését ebben a témában.

Az első napi program zárásaként Sáfrány József *Az Urál fölfedezése. Expedíció a Sarki-Urálba Reguly Antal nyomában*. c. dokumentumfilmjét tekinthettük meg. Ehhez kapcsolódott szerda délelőtt Gábris Gyula előadása: *Reguly-expedíció a Sarki-Urálban*. Az előadás összefoglalójában ezt olvassuk: „Az MTA támogatásával szervezett magyar–orosz Reguly-expedíció 1990-ben emléktáblát helyezett el a Sarki-Urál egy addig névtelen csúcsán, amely azóta hivatalosan is a magyar tudós nevét viseli. A tíz napos hegységi túra alkalmat adott néhány természetföldrajzi, elsősorban geomorfológiai megfigyelésre.” Ezután következett az Urál geológiai leírása és a mai képeinek kialakulásához vezető jégkorszaki történések bemutatása. Ehhez annyit tennék hozzá (és ez a konferencián is elhangzott), hogy az ügyben sokat köszönhetünk az orosz V. G. Karelin mérnöknek, aki számos cikkben népszerűsítette Regulyt.

Dyekiss Virág *Égi és földi földrajz a nganaszán folklórban* címmel tartott előadást. Reguly maga nem járt a Tajmir-félszigeten élő tavgi szamojédoknál, de lakóhelyük közel van a Reguly által tanulmányozott népekéhez (vogulok, osztjákok, jurák szamojédok), életmódjuk és hitviláguk hasonló az említett népekéhez. Az előadás lényegét mondja el a szerző maga: „A tundrasivatag nem bővelkedik kiemelkedő geomorfológiai elemekben, ezért e különleges helyek mindegyike fontos szerepet töltött be a nganaszán kultúrában, a szöveges folklórban és a tájékozódáshoz, vadászathoz szükséges népi tudásban egyaránt. E kitüntetett helyek a dombok, a tavak, a folyók összefolyása, valamint a leszakadt partszakaszok voltak.

A világ tájolása vertikális és horizontális irányban történik, a mentális térkép kulcspontjai a tájékozódást segítő különleges tájelemek. Mindkét tájolás ugyanazt a logikát követi: az egyik irány az élet és az istenségek világába torkollik, a másik a halál és a betegségeket, halált hozó istenségek világába vezet. A jég és a sötétség mindig a halállal, a betegséggel van összefüggésben, így a vertikális világrend szerint a mélyben, az örök fagyott talajréteg a halottak birodalma, míg a horizontális világrend szerint északon, a tengeren túl terül el ez a világ. A fény, a meleg és az élet világa az égben van, illetve dél felé, ahonnan a tavaszt hozó szelek szoktak érkezni.”

Csepregi Márta (*Reguly öröksége – Egy tudományág születése*) a XVII. századdal indította tudománytörténeti áttekintését. Így jutott el Regulyhoz, bemutatta gyűjtőútjait és nyelvészeti hagyatékának feldolgozását.

Reguly Antal *Finnlandi úti jegyzeteit* mutatta be előadásában Csúcs Sándor. Ez a kézirat 1840. május 12. és 1841. tavasza között keletkezett, és Regulynak a Helsinkiből Laukaan keresztül a finn Lappföldre és onnan Vaasa városába vezető útját mutatja be. Mikor, hol járt, kivel találkozott, milyen élményeket szerzett stb.

Lázár Katalin újabb területet, a zenét hozta el a konferenciára. *Reguly Antal vogul dallamgyűjtéséről* c. előadásában azt a nyolc vogul dallamot mutatta be (sőt el is énekelt), amelyeket Reguly gyűjtött Szibériában, és amelyek Brassai Sámuel magyar népzenevel foglalkozó könyvében maradtak ránk. Az eredeti kézirat sajnos elkallódott. Az előadó összehasonlította Reguly dallamait más, később (a XX. században) publikált vogul dallamokkal, és megállapította, hogy mindkét csoportban ugyanazok a jellegzetességek jelennek meg.

A szerda délelőtti utolsó előadást Vándor Anna tartotta (*Ahol Reguly „igazán jó kedvű és derült” volt*²⁵). Ez a hely az előadó szerint Vszevolodo-Blagodatszkoje község volt, nem messze a mai Ivgyel várostól és az azonos nevű folyótól. Ezen a vidéken találkozott Reguly először vogulokkal, köztük két nyelvmesterével Baktyárral és Jurkinával, akikkel szinte a kezdetektől jó viszonyt tudott kialakítani. És ennek volt köszönhető gyűjtőmunkájának eredményessége. Itt említem meg, hogy 2018. december 3-án Ruttkay-Miklián Eszter jelenlétében nyitották meg az Ivgyeli Helytörténeti Múzeumban a vidéket meglátogató három magyar kutató (Reguly Antal, Munkácsi Bernát és Pápai Károly) életét és munkásságát bemutató kis kiállítást, amelyet ő és Vándor Anna állított össze.

Ivgyel közelében, Polunocsnoje községben van az a manysi internátus, ahol a következő előadó G. V. Geraszimova három éve tanít manysi nyelvet a diákoknak. *Сохраниение традиционной культуры у лозвинских манси 'A hagyományos kultúra megőrzése a lozvai manysiknál'* c. előadásában elmondta, hogy több mint negyven éves főiskolai tanári pálya után, hívták meg, hogy segítsen a még megmaradt kb. száz lozvai manysi gyermekeinek anyanyelvük elsajátításában. Az 1–9. osztályban összesen 15 diákja van, akik beszélnek manysiuul, de írni, olvasni nem tudnak. Ezen a vidéken a munkanélküliség és az alkoholizmus pusztítja az őslakosokat és csökkenti a megmaradás esélyét.

Selmecei Kovács Attila már 1994-ben kiadta Reguly 1857-es palócföldi néprajzi gyűjtésének anyagát. Mostani előadása is erről szól: *Reguly Antal magyarországi antropológiai és néprajzi kutatásai* címmel.

Gulyás Zoltán volt a konferencia következő előadója. *Reguly Antal kartográfiai szemlélete* c. előadásában így értékelte Reguly teljesítményét: „Reguly a terepen mérőeszközök nélkül, mindössze egyszerű felvételezés útján rajzolta meg térképvázlatait, majd jórészt ezekre támaszkodva állította össze Szentpé-

²⁵ A társszerzőként feltüntetett Vera Bellengyir az ivgyeli múzeum igazgatója volt 2014-ben, Vándor Anna ottjártakor.

terváron az Urál hegység északi vidékeinek első részletes térképét. A vázlatok és a térkép magas színvonalú, forrásértékű alkotások.”

Rusvai Julianna *Reguly Antal nyomdokain: Pápay József munkássága* címmel arról a tudósról beszélt, aki 1898-ban, szibériai kutatóútján megfejtette Reguly osztják szövegeit²⁶ és maga is terjedelmes és értékes népköltészeti szövegeket gyűjtött. Sajnos Pápay mind Reguly, mind saját szövegeinek csak kisebb részét tudta megjelentetni.

Lendvai Timár Edit az érdi múzeum munkatársa *Reguly Antal Svédországban* címmel tartott előadást. Az előadó forráskutatást végzett, de a korabeli svéd forrásokban nem talált utalást Regulyra. Amit stockholmi tartózkodásáról tudunk, azt magától Regulytól tudjuk. Rövid ideig tartó, de mély és őszinte barátságot kötött Cavalliusszal a később híressé vált svéd néprajztudóssal, aki megemlékezik erről halála után kiadott emlékirataiban.

A konferencia záróelőadását ismét a házigazda Kubassek János tartotta *Rágalmak Reguly Antalról – az igazság az utókor mérlegén* címmel. Az előadó meggyőzően cáfolta a Padányi Viktor hírhedt *Dentumagyararia* c. 1956-ban megjelent könyvében olvasható vádat, miszerint Reguly Habsburg és cári ügynök lett volna. A magam részéről teljes mértékben egyetértek az előadó okfejtésével, de az véleményem, hogy az ilyen nevetséges és teljességgel megalapozatlan rágalomokkal nem érdemes foglalkozni.

Végül, ráadásként Gulyás Zoltán mutatta be az évfordulóra megjelent *Reguly Antal térképészeti munkássága* c. monográfiáját. A könyvet mostani számunkban mi is ismertetjük.

Úgy gondolom, hogy az érdi konferencia igen színvonalas volt és minden szempontból jól sikerült. A köszönet a szervezésért és a lebonyolításért egyként megilleti a múzeum igazgatóját és minden munkatársát.

***

Az időben következő rendezvény a kutatók éjszakájához kapcsolódott. Szeptember 27-én az ELTE Finnugor Tanszéke az Egyetemi Könyvtárban emlékezett meg Reguly Antalról. A helyszínt az indokolta, hogy Reguly 1850-től 1858-ig (haláláig) az Egyetemi Könyvtár első öre (mai fogalmaink szerint főkönyvtárosa) volt. Sőt 1857-ig lakása is a könyvtár épületében volt. Az eseményt szervező Szíj Enikő és a tanszék munkatársai gondoskodtak arról, hogy este hat és tíz között változatos program várja az érdeklődőket.

A könyvtár nagy olvasótermében felállították a Reguly-vándorkiállítást. Volt ezen kívül folyamatos filmvetítés dokumentum- és természetfilmekkel. Voltak mininyelvleckék, amelyeken a finn, az észt, a mari és az udmurt nyelvel ismer-

²⁶ Mint ismeretes Reguly az osztják szövegekhez sem magyarázatokát nem fűzött, sem fordítást nem készített.

kedhettek meg az elszántabb látogatók. Volt játékos nyelvhasználat és udmurt társasjáték a gyerekeknek.

És voltak természetesen változatos témájú előadások is. Ezek egy része közvetve vagy közvetlenül Reguly személyéhez és munkásságához kapcsolódott, mint az előadások címei is mutatják: *Egy magyar fiatalember úttörő térképezése az Urálban* (Gulyás Zoltán), *Miért tudott kottázni a nyelvész gyűjtő?* (Lázár Katalin), *Reguly, a gipszes(kezű) antropológus* (Vándor Anna), illetve *A finnugor nyelvrokonság megítélése a XIX. századi magyar sajtóban* (Tamás Ildikó). Hallhattunk a mai helyszíni gyűjtőmunkáról is: *Egy mai kutató baklövésai az Urálon innen és túl* (Kerezi Ágnes), *Tenyérvételezés és autóstóp: egy nyelvészeti kutatóút várt és váratlan kihívásai a Mari Köztársaságban* (Timár Bogáta). A Szibériából érkezett Dina Geraszimova pedig *A Lozva-menti manyisi gyerekek játékeit* mutatta be.

És természetesen sor került a nagyolvasó bejáratánál függő Reguly-emléktábla megkoszorúzására is.

***

Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, valamint a Nyelvtudományi Bizottság Uráli Nyelvészeti Munkabizottsága 2019. október 17-ére hívta meg a tudományos élet képviselőit és az érdeklődőket a **Reguly 200 Akkor és most – Reguly Antal tudományos tevékenysége** című ülészakra. Csúcs Sándor az ülés elnöke megnyitójában arról beszélt, mi minden fűzte Regulyt az Akadémiához: Az Akadémia anyagilag és erkölcsileg is támogatta Reguly gyűjtőútját. 1843. október 7-én pedig levelező taggá választották. Hazatérése után Reguly az Akadémiának adta az általa gyűjtött néprajzi tárgyakat és a hazahozott könyveket. 1850-től Reguly szorgalmasan megjelent az Akadémia ülésein, 1850. szeptember 16-án pedig megtartotta székfoglalóját, amelyben kiállt a nyelvrokonság kutatásának szigorúan tudományos módszere mellett. 1856 nyarán két előadást tartott térképéről az Akadémián, és különféle akadémiai megbízatásokat is teljesített.

A megnyitó szavak után Vera Kondratyeva hanti énekes adta elő népének néhány dalát, megadva ezzel az ülés hangulatát. Az első előadó Ruttkay-Miklán Eszter volt: *Regulyverzsum – Mindent Regulyról. Az életmű és a hagyaték bemutatási lehetőségei.* c. előadásában az általa vezetett és lapunkban is többször említett munkát mutatta be.²⁷ Ennek célja a hagyaték még mindig kéziratban levő részének hozzáférhetővé tétele elektronikus formában, magyar és esetleg orosz fordítással²⁸. Egy sikeres pályázatnak köszönhetően a munkát több mint

²⁷ Úgy tudom, hogy a szegedi Finnugor Tanszék megjelenteti majd az előadásokat nyomtatásban. Ezért, és terjedelmi okokból eltekintek az előadások részletes ismertetésétől.

egy éve megkezdtek és sikeresen folytatják. Már megtörtént 4 ezer oldalnyi kézirat digitalizálása.

Ezt követte Szíj Enikő előadása. Nyugodtan állíthatjuk, hogy az előadó jelenleg az első számú Reguly-szakértő, aki ezt cikkein, tanulmányain, előadásain kívül azzal is igazolta, hogy az elmúlt években összesen hétszáz oldalon jelentetett meg Regulyval kapcsolatos dokumentumokat és azokat kommentárokkal is ellátta. Mostani előadásában is sok fontos információt közölt a hallgatósággal. Előre bocsánatot kérek, hogy mégis vitatkozom előadásának címével: *Reguly nem „Észak Kőrösi Csomája”, hanem „olyan Péntek-telen Robinzon féle”*. A cím első felével egyetérttek, a két tudós a köztük lévő felszíni egyezések ellenére sem állítható párhuzamba. De, hogy Reguly Péntektelen Robinson lett volna, azzal nem értek egyet. Hiszen Baktyár, Jurkina, Nyikilov és mások személyében voltak őshonos segítők és mindenütt barátok vették körül, akik támogatták (anyagiilag is) és aggodva figyelték életének alakulását.

Bakró-Nagy Marianne (*Őshonos népek közötti anyaggyűjtő gyakorlat a XIX. században: Reguly példája*) nagyívű tudománytörténeti áttekintést adott a XVIII. és XIX. században kialakult tudományelméleti elképzelésekről és a belőlük következő kutatási gyakorlatról. Reguly nemcsak nyelvi anyagot gyűjtött, hanem néprajzi és antropológiai kutatásokat is folytatott. Ez utóbbiak része volt, hogy Péterváron támogatójától Baer akadémikustól megtanulta gipsz koponyalenyomatok készítését. Néhányat maga is készített Szibériában, de ezek sorsa ismeretlen.

A délelőtti utolsó előadást udmurt kollégánk, Alekszej Zagrebin az Orosz Tudományos Akadémia izsevszki kutatóintézetének igazgatója tartotta: *Local assistants and key informations as connecting links between Researcher and Ethnos: the Finno-Ugric Case*. Az angol címe ellenére oroszul megtartott előadás nagyon fontos kérdést tárgyalt, a nyelvmesterek, az adatközlők szerepét a kutatók és a nép közötti harmonikus kapcsolat kialakításában. Tudjuk, hogy minden nagy gyűjtőnek voltak zseniális énekesei, adatközlői (Regulynak a fent említettek, Munkácsinak Szotyino, Pápaynak Szelimov Nyikolaj stb.). Ezek az emberek elszakíthatatlan kapcsolatban voltak népükkel, de ugyanakkor megértették a gyűjtők célját és talán azt is megsejtették, hogy ily módon megőrizhetik népük szellemi kincseit.

Ebéd után Nagy Zoltán volt az első előadó: *Reguly Antal és a bontakozó kultúratudományok*. Ez is elsősorban tudománytörténeti előadás volt, mint az egyik délelőtti, de szerencsére nem sok átfedés volt a két előadás között. Nagy Zoltán kifejezte a kulturális antropológia felől közelítette meg a témát és fejtette ki mondanivalóját.

²⁸ Reguly többnyire németül írt. Az orosz fordítást az indokolja, hogy Oroszországban egyre nagyobb az érdeklődés Reguly és az általa gyűjtött szövegek iránt. Ugyanakkor számos téves elképzelés is kialakult róla.

Kerezi Ágnes (*Reguly Antal tárgyi néprajzi gyűjtései*) ezen az ülésen is a Reguly által hozott tárgyakkal foglalkozott. Ezúttal a viseleti darabokat (ingek, cipők, ékszerek, fejdíszek, hímzések stb.) mutatta be szép színes diákon, és fűzött hozzájuk érdekes és nagy szakértelemről tanúskodó megjegyzéseket. Igaz, hogy Reguly tárgyainak csak kisebb része maradt meg, de azok most is a Néprajzi Múzeum legértékesebb és féltve őrzött tárgyai közé tartoznak.

Gondolom senkit sem lep meg, hogy Gulyás Zoltán ezen az ülésen is arról beszélt, amihez a legjobban ért, Reguly térképéről: *Reguly Antal uráli térképezésének jelentősége a nemzetközi kartográfia történet tükrében*. Nem tekinthető nemzeti elfogultságnak, ha Reguly térképét nemzetközileg is jelentős teljesítménynek tartjuk, hiszen már a korabeli orosz, osztrák és német térképszek is elismerték Reguly érdemeit. A Hoffmann-féle uráli expedíció sikere nem kis mértékben Reguly térképének köszönhető és a térképet mások is felhasználták.

Tulajdonképpen érdeklődését folytatta Sipos Mária: *Formula és nyelvtani szerkezet Reguly Antal hősnénekeiben*. Az első előadáson megismerkedtünk a formula (kifejező eszköz) fogalmával egy hősnénekbeli típusjelenetben. Ebben az előadásban pedig arra láttunk példákat, hogy milyen nyelvtani eszközök jelennek meg a formulákban. A leggyakoribb eszköz a *figura etymologica*, vagyis azonos többlől képzett különböző alakok használata, pl. *rövid gondolatomat rövidre húzom*.

A nap végén ismét meghallgathattuk Vera Kondratyevát, majd megnéztük a *Tónya vitéz emlékezete a jugani hantik körében* című dokumentumfilmet a rendező Olga Kornyienko kalauzolásával, akinek a szavait Csepregi Márta fordította magyarra.

Itt említem még, hogy a teremben már reggel felállítottuk a Reguly-vándorkiállítás, így azzal a jelenlevők alaposan megismerkedhettek.

A sikeres akadémiai ülés megszervezése elsősorban az Uráli Nyelvészeti Munkabizottság elnökének, Szeverényi Sándornak és titkárának Várnai Zsuzsának köszönhető.

***

A megemlékezések igazán méltó helyen, a Parlament Delegációs Termében 2019. november 8-án rendezett emléküléssel zárultak le. Az emlékülés megszervezése Rubovszky Éva asszonynak a Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete elnökének köszönhető, aki az emlékülés elnöki tisztét is ellátta. Itt említem meg, hogy Gecse Géza fényképekkel illusztrált részletes beszámolót közölt az ülésről, egyes előadások teljes szövegével. Az érdeklődők ezen a címen érhetik el: <https://shar.es/a3gLIM>

A teljesen megtelt teremben Rubovszky Éva nyitotta meg az emlékülést. Köszönetet mondott a helyszínért a Parlament illetékesének, majd L. Simon

László parlamenti képviselő következett. Üdvözlő beszédéből azt emelném ki (és ezt jó érzés volt a Parlamentben hallani), hogy ő személy szerint elkötelezett híve a finnugor nyelvrokonságnak. Szerinte, hogy nyelvünk finnugor eredetű, az nem politikai kérdés, hanem tudományos tény!

Utána a komi származású Valerij Markov következett. Ő alapította 1992-ben, Sziktivkarban a Finnugor Népek Világkongresszusát, amelynek 2016-ig elnöke volt. Markov úr jelenleg az Orosz Parlament Felsőházának tagja. Beszédében természetesen szót ejtett Regulyról, elmondta, hogy Szibériában komikkal is találkozott, beszélt a térképről és a manysi szójegyzékről is. Azt is megtudtuk, hogy a korábban említett Reguly-csúcs a Komi Köztársaság területén van és az idén augusztus elején helybeliek felkeresték ezt a csúcsot.

Klinghammer István (*Reguly Antal térképe az Észak-Ural megismerésében*) felvázolta a Reguly-térkép előzményeit, forrásait és utóéletét. Az előadás teljes szövege olvasható az interneten. Én itt csak záró sorait idézem: „Reguly Antal észak-urali felfedező útja nem tartozik az ún. nagy felfedező utak csoportjába. Munkájával azonban hozzájárult Oroszország egy számunkra fontos részének megismeréséhez. Prioritását az orosz források is elismerték. Az újabb irodalomban megfigyelésnek térképezésének úttörő jellegéről, inkább mint nyelvészt és néprajzi gyűjtőt méltányolják. Levéltári adatok és a kortársak írásai alapján azonban megállapíthatjuk, hogy térképe megjelenésének idejében igen hasznos szolgálatot tett, adatait a tudományos körök megfelelően felhasználták. Szorgalmas megfigyeléseinek eredménye azoknak a munkáiban él tovább, akik kutatóútjának bőséges adathalmazából merítenek.”

Kubassek János kapott ezután szót, aki főleg az 1990-es expedícióról beszélt, amelynek maga is tagja volt.

Szj Enikő arról beszélt, hogy „Ki is volt ez a Reguly Antal? Milyen ember volt? Milyen címkéket aggattak rá?”. Ez az előadás is olvasható az interneten, ebből is csak az utolsó bekezdést idézem: „Reguly nem-mindennapi, egyedülálló jelensége a XIX. századi magyar múltnak. Életrajzában máig sok a félreértés és bőven van további kutatni való. Hozománya – „hagyományai” elindították egy szerteágazó, sokrétű tudományterület neki köszönhetően **tényekre alapított** fejlődését, **több nemzedéknek** adtak munkát – ő volt az alfa, de nem az omega.”

Pusztay János előadása (*Gondolatok Regulyról*) is olvasható az interneten. A figyelmes olvasó a hazai helyzet ismeretében bizonyára nem csodálkozik azon, hogy tőle is a záró bekezdéseket idézem: „Magyarországon az említett, nem éppen pozitív hagyomány érvényesül ma is, szemben Észtországgal és Finnországgal, ahol jelentős állami és alapítványi támogatást élveznek a veszélyeztetett helyzetben lévő finnugor népek támogatását célzó programok; nálunk viszont többnyire néhány lelkes szakember önfeláldozó munkájától függ, történik-e valami a nyelvrokonok érdekében. Amíg a másik két finnugor nyelvű országban

a finnugor nyelvrokonság tudományos és kulturális kérdés, nálunk, úgy tűnik, politikai – mégpedig negatív politikai – felhangot kap. Reguly emléke előtt tisztelgetve ideje felülbírálnunk eddigi viszonyulásunkat a finnugor **nyelvrokonság** – hangsúlyozom: nyelvrokonság és nem néprokonság – kérdéséhez.”

Ruttkay-Miklián Eszter arról beszélt, hogy mi történt az idén Reguly-ügyben, különös tekintettel az általa vezetett, négy évre tervezett munkálatra, amelynek célja a hagyaték hozzáférhetővé tétele több nyelven. Elmondta azt is, hogy a vándorkiállításnak már van észti nyelvű változata, és hogy Zircen készül az új állandó Reguly-kiállítás.

Nanovszky György felelevenítette a Finnugor Világkongresszus megalapítását és az eddigi kongresszusokat. Hozzá kapcsolódott Salánki Zsuzsanna, (ő Bereczki Andrással együtt a Konzultatív Bizottság magyar tagja), aki elmondta, hogy a jövőre esedékes tartui, VIII. kongresszus mottója „*Kulturális közeg – öntudat és nyelv*”. A kongresszus honlapja már elérhető a <https://tartu2020fu.ee> címen. Jelenleg a kongresszus programjának egyeztetése folyik. A magyar delegáció a „*A közösség tevékenysége a finnugor nyelvek megőrzése és fejlesztése terén*” elnevezésű szekció munkájában fog közreműködni.

Csúcs Sándor

✱

Olga Kornyienko és Vera Kondratyeva Magyarországon

Már megszokhattuk, hogy október harmadik hetében több olyan rendezvény van szerte az országban, mely nyelvrokonaink kultúrájára irányítja a figyelmet. Idén a Rokon Népek Napja mellett a Reguly bicentenárium is hozzájárult a gazdag kulturális kínálatához. Október 11–20. között két oroszországi alkotó- és előadóművészt láthattunk vendégül, akiknek a fellépése különleges élménnyé tette a rendezvényeket: Olga Kornyienko orosz filmrendezőt és Vera Kondratyeva hanti világzene énekest. Ismerkedjünk meg velük!

Olga Kornyienko (1961–) Szurgutban töltötte gyermekkorát. Szülei sok tízezer szovjet állampolgárral együtt az 1960-as években, a kőolajbányászat hőskorában költöztek a városba. Ő Kazanyban és Moszkvában végzett egyetemi tanulmányai után újságíróként került vissza az Ob-vidékre. A szurguti televízióban készített műsorai kezdetben az olajváros mindennapjaihoz kötődtek. Az őslakosok kultúrájával 1996-ban került kapcsolatba, amikor Jurij Vella nyenyec

költő meghívta egy evezős túrára. Az expedíció célja az volt, hogy végigjárják az Agan folyót, összegyűjtsék a hanti és nyenyec helyneveket, dokumentálják a folyó mentén a kulturális, hely- és családtörténeti emlékeket. Az utazásról természetesen film is készült Olga rendezésében, és később több könyv jelent meg Jurij Vella szerkesztésében. Jómagam véletlenül tanúja voltam, amikor a túra után Olga visszatért Szurgutba. Lelkes volt, tele élményekkel és szűnyog-csípésekkel. Dokumentumfilmjeinek középpontjában attól fogva az obi-ugorok és erdei nyenyeczek természetközeli életmódja, világlátása állt. Az a célja, hogy az oroszajkú lakosság valós képet kapjon az őslakosok életéről. A politikai és gazdasági hatalom túlkapásait sem fél bemutatni. Munkásságáról, az általa alapított filmstúdió honlapjáról kaphatunk további információt, ahol filmjeinek egy része is látható: <http://surgutfilm.ru/>

Vera Kondratyeva (1984–) a Ljamin folyó partján, Ljantorban él, tehát a szurguti hantik csoportjához tartozik. Unokahúga Agrafena Peszikovának (asszonynevén Szopocsina), aki a szurguti hanti írásbeliség jól ismert fejlesztője, számos tankönyv és szövegkiadvány szerzője, s nem mellesleg harcos jogvédő. Vera gyermekkorától kezdve nagyon szeretett énekelni. Elmondása szerint, ha az udvaron dalra fakadt, a rénszarvasok szinte megmerevedtek, mozdulatlanul hallgatták énekét. A tyumenyi művészeti főiskolán végezte tanulmányait, színház- és zeneművészeti képzést kapott. Ljantorban kulturális területen dolgozott a legutóbbi évekig. Társadalmi szervezetekben is tevékenykedik: egyrészt az obi-ugorokat tömörítő Jugria Megmentése nevű szervezet helyi képviselője, másrészt alapítója és aktivistája a ljantori *Ma məyem* 'Hazám' egyesületnek, mely konkrét érdekvédelmi munkát végez: segíti a helyi őslakosokat az ügyintézésben, kérvények írásában, tanácsokat ad a bürokrácia útvesztőiben való eligazodáshoz.

Vera nemzetközi karrierje 2015-ben kezdődött, amikor egy szurguti fesztiválon találkozott a Feröer szigetéről érkezett *Yggdrasil* 'Életfa' együttesel. A zenészeket éppen elhagyta a szölistájuk, s Kristian Blaknak, az együttes vezetőjének megtetszett Vera hangja. Azóta együtt járják a világot, és Vera a rokonaitól tanult énekeket Kristian Blak hangszerelésében adja elő. Októberben Vera egyenesen egy grönlandi jazzfesztiválról érkezett Budapestre. Amikor pedig otthon van, igyekszik minél több értékes időt tölteni 13 és 7 éves fiaival.

A magyarországi vendégszereplésnek az a háttere, hogy 2018 októberében találkoztam Olgával egy konferencián, ahol ő fölvetette, hogy nálunk is szívesen bemutatná legújabb filmjét, mely az epikus hagyományok továbbéléséről szól a jugani hantik körében. Arra gondoltam, hogy ez a film beleillene a Magyar Tudományos Akadémián szervezett Reguly emlékülés programjába. Mivel a film zenei aláfestését Vera éneke szolgáltatta, magától értetődően adódott az ötlet, hogy a filmbemutató élőzenei kísérettel párosuljon.

Miután a Finnugor Népek Világkongresszusának Magyar Nemzeti Szervezete vállalta, hogy fedezi a vendégek utazási és szállásköltségeit (a belföldi utazás számláit a Reguly Társaság fizette), elkezdődött a látogatás szervezése. Közben a projekt egyre szélesedett: végül nem egy, hanem négy dokumentumfilmnek készült el a magyar fordítása, melyeket öt helyszínen mutattunk be, Vera koncertjeivel egybekötve. A következő filmekről van szó:

Szia, Aljonka (25 perc, magyar felirattal): egy erdei szálláshelyen élő hároméves kislány fokozatosan beletanul azokba a munkafolyamatokba, mely a hanti nők feladata. Részt vesz a víz- és fahordásban, a konyhai tevékenységekben, és tanulgatja a gyöngyhímzés fogásait is.

Tavaszi Treszkoljében (28 perc, magyar felirattal): portréfilm Sura néniről, a Lozva menti mansyik egyik legkiválóbb képviselőjéről, aki biztos kézzel hántja a nyírkérget, hogy utána szépen díszített dobozt formáljon belőle. Eközben fölötte, 10 ezer méteres magasságban szuperszonikus repülő hűz csíkot az égen.

Tónya – egy legenda nyomában (42 perc, magyar felirattal): Tónya feltehetőleg valós történeti személy, az orosz betolakodók ellen harcoló fejedelem volt. A szájhagyományban isteni eredetű, mitikus hősként él. A filmben a Jugan folyó menti hantik a vele kapcsolatos emlékeket rakják össze, az ő nyomát kutatják.

Medveóhajás (47 perc, magyar hangalámondással): 2016 februárjában a szurguti hantik a Tromagan partján szerveztek egy medveünnepet. A filmben az ünnep szereplői arra a kérdésre keresik a választ, hogy mi a medveünnep jelentősége a mai körülmények között, és milyen módon maradhat fenn a jövőben.

A fellépések sora október 15-én, kedden kezdődött. Dél előtt Dyekiss Virág közbenjárására az alsógödi Búzaszem iskolában ismerkedtek a vendégek azzal a szemlélettel, hogyan lehet az oktatás része a népzene, a néptánc és a népművészet. A *Szia, Aljonka* című film megnézése után csak úgy záporoztak a kérdések az ötödikes és hatodikos kisdíakoktól. Vera dorombon játszott, énekét csengővel kísérte, viszont amikor a Ljamin folyó szellemének táncát járta, ahhoz segítséget kellett kérnie: a sámándobot egy hatodikos verte, kiváló ritmusérzékkel.

Ebéd után a vendégek alig tudtak elszakadni a tekerőlant hangjától. Csak Csúcs Sándor sokadik felszólítására szálltak be az autójába. Igyekezni kellett, mert délutánra Paréj Gabriella, a székesfehérvári Szent István Király Múzeum munkatársa szervezett programot. A múzeumban népes közönség láthatta a *Tónya vitézről* szóló filmet, valamint Genagyij Rajsev hanti festőművésznék azokat a grafikáit, melyek nem kerültek bele a filmbe. A film utáni beszélgetés illusztrációi közül a legmegdöbbentőbb az a térkép volt, mely a Kis Jugan mentén kialakított természetvédelmi területet ábrázolta. Annak a határain túl

egymást érik a fúrótornyok, s ki tudja, meddig élvez még védelmet a közjük szorult terület.

Csütörtökön, 17-én az MTA székházában a felolvasó ülés elején és végén is felhangzott Vera zengő hangja, mellyel újra és újra elbűvölte közönségét. A Tónya vitéz emlékéért kereső film elgondolkoztató kontrasztja volt annak az előadásnak, mely a Reguly idejében még nagy mennyiségben gyűjthető hősénekeket elemezte.

A vendégek az akadémiáról egyenesen Zircre utaztak, ahol pénteken kezdődött a Bakonyi Finnbarátok Köre Egyesület és az Erdélyi Baráti Kör által szervezett, Reguly Antal munkásságáról szóló szellemi vetélkedő, melyen hazai és határon túli diákok vettek részt. A Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház igazgatója, Ruttkay-Miklán Eszter péntek estére, a Művelődési Házba szervezte Vera koncertjét, melyet a *Tavaszi Treszkojében* című film vetítése előzött meg.

Szombaton, 19-én szép számú közönség jelenlétében Antal Gergely, a Reguly Társaság titkára megkoszorúzta Reguly Antal síremlékét a Fiumei úti Nemzeti Sírkertben. Utána a Nemzetek Háza és Rubovszky Éva elnök várta a budapesti Rokon Népek Napi ünnepség résztvevőit. Az ünnepi összefoglaló egyben a *Medveóhajítás* című film ősbemutatója volt. Vera Kondratyeva énekeit immár Kristian Blak hangszeres feldolgozásának kíséretében hallhattuk. A műsor után kötetlen beszélgetés keretében folytatódott az együttlét. A Bajza utcai helyszínt elhagyva a vendégek még éppen nyitva találták az Andrássy úton a Nemzeti Vágta ürügyén ott lévő árusok sátrait, így Vera gyarapíthatta hangszereinek számát: egy kecskebőrönből készült, kőrísa kávéra feszített sámandobot vásárolt, mely ezentúl mindig emlékezteti sikeres magyarországi vendégszerelésére.

Csepregi Márta

*

Rokon Népek Napja 2019

Idén október 19-én, szombaton ünnepeltük a Rokon Népek Napját a Reguly Társaság, az ELTE Finnugor Tanszéke és a Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti szervezete közös rendezésében.

Az üneplés Reguly Antal sírjának ünnepélyes és családi hangulatú koszorúzásával kezdődött a Fiumei úti Sírkert 29/A parcellájában.

A mostani ünnepet két messziről érkezett vendég tette gazdagabbá: Vera Kondratyeva keleti népdal- és világzene-énekesnő, illetve Olga Kornyienko filmrendező. A Nemzetek Házában Vera Kondratyeva koncertjét az énekhangon és egzotikus dallamvilágon túl a hagyományos hanti hangszerek: doromb és a sámánokéra emlékeztető dob tette különlegessé. Vera erős, tiszta hangja tökéletesen visszaadja az általa énekelt népdalfeldolgozások szibériai dallamvilágát. Egyfajta küldetés ez, ahogy kis népének kultúráját a világzenével (egy feröeri együttesel kiegészülve) a nagyközönség számára tolmácsolja a XXI. században. Őt hallgatva megérthettük, milyen erővel bír a zene, amely kultúrákon átívelve befogadhatóvá tesz egy másik világot. A koncert után Olga Kornyienko *Medveóhajítás* című, szinkronizált dokumentumfilmjét nézhettük meg (Csepregi Márta fordításában), mely szintén egy sajátos eseményt dolgozott föl: a hantik számára identitásformáló erővel bír, medveáltozati szertartást, vagyis medveünnepet. A modern világtól már korántsem érintetlen hanti közösségek hosszú idő után összegyűltek, hogy fölevenítsenek egy őseiktől örökölt hagyományt. Az alakoskodó, kifigurázó játékok között immár teljesen XXI. századi témák is szerepeltek: például az olajvállalat harca a földtulajdonos hantival.

Egy-egy szép példáját láthattuk annak ezen az estén, hogyan lehet kihívásokkal teli jelenünkben továbbadni és megőrizni azt az egyedi gazdagságot, amellyel minden nép rendelkezik a világon, és idén is közelebb érezhettük magunkhoz a tőlünk messze élő nyelvrokonaikat.

Antal Gergely

*

Reguly térképei²⁹

Gulyás Zoltán: Reguly Antal térképészeti munkássága
Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház, Zirc 2019.
145 l., 9 + 1 térkép

Reguly Antalról, a neves nyelvészről és etnográfusról sokan és sokat írtak (én magam is többek közt Volga-vidéki gyűjtéseiről, valamint két ismertetést a Szíj Enikő közreműködésével készült naplójáról, illetőleg a vele kapcsolatos életrajzi és kultúrtörténeti vonatkozásokról (vö. FUD 15[2008]: 143–150 és 224–227,

²⁹ „A térképen ábrázolt vidékeken Reguly összesen mintegy tízezer kilométernyi utat tett meg másfél év alatt.” (58)

Finnugor Világ 19[2014]/1: 25–31). Regulyról, a nemzetközileg is ismert térképészről azonban mindmáig nem ismertünk szintetikus feldolgozást. Idén egy térképészeti végzettségű szakember, aki újabban a Reguly Antal Múzeum munkatársa, könyvet adott közre a múzeum kiadásában az Észak-Urál kiváló ismerője születésnapjának kétszázadik évfordulója emlékére.

Gulyás Zoltán még egyetemi hallgatóként kezdett foglalkozni Reguly térképészeti munkásságával (szakdolgozatának címe: *A Reguly-térkép egy részletének modern kartográfiai feldolgozása*. Bp. 2013), majd vizsgálódásait doktori tanulmányai során folytatta (PhD-dolgozata: *Reguly Antal térképészeti munkássága*. Bp. 2016). E második kézirat munkának tökéletesített és – többek között a Reguly-térképek újrajzolásával – kiegészített változata a jelen, azonos című mű.

Nyelvész olvasóként olvastam végig a fiatal kutató alkotását. Először is az Irodalomjegyzéket vizsgáltam át (61–73). A bibliográfia nyelvész (Pápay József, B. Székely Gábor, Szij Enikő), néprajzos (Selmeczi Kovács Attila) és egyéb (Toldy Ferenc, Vándor Anna) szakemberek munkái mellett a teljes térképészeti szakirodalmat (Borbély Andor, Gábris Gyula, Klinghammer István–Gercsák Gábor, Kubassek János, Márton Mátyás, Stegena Lajos, Szőnyi Zsófia) felsorolja. Érdekességképpen megemlítem, hogy Stegena Lajos a szerkesztésében megjelent *Reguly Antal Észak-Urál térképe (1846)* című kiadványt – egyik közös zirci fellépésünk folyamányaként – megküldte nekem. (Egy-két osztályot tanuló hallgatómnak szemináriumi dolgozati téma forrásaként javasoltam a névanyag vizsgálatát, de e kísérletem hasztalan maradt.)

A másfél száz oldalas munka két részből áll. Az egyik *Reguly Antal és a térképészet* címmel összegezi a tudós életútját, térképészeti tevékenységét és elemzi kartográfiai munkáit. Az elméleti alapokat követi a gyakorlati *Névgyűjtemény*, amely a kézirat Reguly-térképet és Reguly terepi vázlatainak feldolgozását, illetőleg nyelvi, néprajzi elemeit adja közre. A következőkben mindennél csak a legfontosabbnak vagy a legérdekesebbnek vélt történéseket, megállapításokat regisztrálok.

A mű elméleti fejezetének Bevezetése (13–73) Reguly életútjának ismertetésével kezdődik (16–17). Szentpéterváron bár különféle orosz pénzekből is utazhatna, mégis magyar fedezettel, az MTA megbízásából indul uráli útjára. Újdonság a számomra, hogy a magyar tudós ismerte és alkalmazta a fényképezést is (19). 1848 nyarán nevezték ki az Egyetemi Könyvtár első örének, állását csak a szabadságharc leverése után, 1850 elejétől foglalhatta el. Gulyás megvizsgálja Reguly kora legfontosabb magyar utazóinak működését (17–20). Így közismerten a magyar őshaza felkutatása céljából ment Ázsiába Kőrösi Csoma Sándor és Vámbéry Ármin. Hét nagy magyar utazót említve egybeveti tevékenységüket Regulyéval, és rámutat a közöttük fellelhető közös vonásokra, párhuzamokra. Például Magyar László sem fogadott el más nemzettől anyagi

támogatást, és ő sem volt képzett térképész, mégis munkássága a későbbi térképek fontos forrása lett. A Bevezetést lezáró kutatástörténeti áttekintés (20–22) sorra veszi az Urál térképészeti kutatásának szakirodalmát Pápay Józseftől a szerző munkásságáig. Említést tesz a jekatyerinburgi V. G. Karelin tevékenységéről is, aki Oroszországban Regulyt népszerűsítő cikkek sorát írta, és megszervezte az 1990. évi észak-uráli tudományos expedíciót.

Reguly Antal, a térképész címet viseli a következő fejezet (23–40). A *Reguly a terepen* című alfejezetben (23–28) a szerző röviden áttekinti és ismerteti Reguly uráli és nyugat-szibériai utazását, és ismerteti a térképezés szempontjából meghatározó út részleteit az útvonal ábrázolásával. Elsősorban a balti német származású K. E. von Baer akadémikus tanácsára választotta az Urál megközelítését, és az ott élő népek meglátogatását. Perm városa volt a szűkebb értelemben vett utazás kiindulási és végpontja. A helyszínen 1843 decemberében kezdte meg vogul, majd 1844 novemberében osztják nyelvi tanulmányait. Munkája elsősorban nyelvi kérdések tisztázásából és a népköltészeti anyaggyűjtés mellett földrajzi vizsgálódásból állt. Reguly a térképezést mérőeszközök nélkül hajtotta végre; mindig a körülötte található folyószakasz vagy hegycsoport, tehát kisebb területrészek áttekintésére törekedett, és az etnográfia szempontjából az objektumok közelítő pontosságát elégségesnek tartotta. Elsősorban kivételes nyelvérzéke folytán villámgyorsan elnyerte az obi-ugor őslakosok bizalmát, és ez nagymértékben hozzájárult az adatgyűjtés eredményességéhez. A távolságadatok meghatározásában azokra támaszkodott, akik orosz verszben is ki tudták fejezni a távolságokat (részben az őslakosok, főleg pedig az orosz kereskedők álltak e tekintetben rendelkezésére). Útja során összesen nyolc terepi vázlatot készített, bár levelezéséből több vázlat létezése is feltehető. A fejezet második része *A kézirat Reguly-térkép keletkezésével* foglalkozik (28–40). Reguly kartográfiai szemléletét P. von Köppen geográfusnak írt levelének ismertetésével mutatja be. A tudós levelében megjegyzi, hogy egyetlen olyan vogul település sem létezik, amely térképén ne szerepelne. A következő kérdés, hogy mik voltak *Reguly térképének forrásai* (30–33). Saját terepi vázlatai mellett a térkép határainak felvázolását addig megjelent kartográfiai művek segítségével valósította meg. Használta a Laszkij-féle térképet (1843-ban készült), Keyserling és Krusenstern térképét (1846), az Ivanov-térképet (1843), továbbá Erman és Fodorov csillagászati meghatározásait (1831, ill. 1838). Ezeket a részben kézirat forrásokat, a Permi kormányzóságot, a Pecsora-vidéket, az öböltől az Obig terjedő területeket bemutató térképet, valamint az Ob és három település (köztük Tobolszk) koordinátáit Gulyás gondosan elemzi. Ezután *A Reguly-térkép utóéletét* mutatja be (34–40), közülük is elsősorban a Hoffmann-expedíció eredményeit sorolja fel. Ennek tagjai az Észak-Urál részletes térképét készítették el, és Reguly térképészeti és földrajzi eredményeit is hasznosították. (Csak az expedíciós kiadvány második kötetében ismerték el a szerzők, hogy a

magyar utazó adatait nagymértékben felhasználták.) Gulyás az expedíció térképét egybevetette az eredeti kéziratos Reguly-térképpel, mint ezt annak idején Reguly is megtette (erről ugyanis az akadémián 1856-ban két felolvasást is tartott). A szerző hat pontban foglalja össze az expedíció térképével összehasonlítva Reguly térképének érdemeit, és hozzáteszi, hogy mindkét térképnek igen fontos kartográfia-történeti jelentősége van: Reguly az Észak-Urál *első térképét* készítette el, a Hoffmann-térkép pedig e területnek *első pontos, műszeres mérések alapján készült térképe*. A fejezet befejezésekként Reguly térképének további felhasználóiról olvashatunk: Köppen és Iszlavin térképéről, amelyekkel a régebbi Reguly-irodalom nem foglalkozott.

Az utolsó rész *Reguly Antal kartográfiai munkáit veszi sorra* (41–67). Előbb *Reguly terepi vázlatait* (41–54) elemzi, amelyek a helyszínen készültek, és a térkép alapjául szolgálnak. A nyolc vázlaton Gulyás a következő síkrajzi és domborzati elemeket azonosította: vízrajz (vízfolyások, tavak, mocsarak, tengerpart, szigetek), domborzat (hegy- és dombvidékek), települések (városok, falvak, vadászkunyhók, rénszarvaspásztorok sátrai, szent helyek), közlekedés (utak, hágók), határok (etnikai és közigazgatási). Gulyás szerint a vázlatok legértékesebb része a földrajzi nevekből, magyarázó megírásokból és távolságadatokból álló névrajz. Az egyes vázlatokat külön is elemzi, saját gyűjtését összehasonlítja Szőnyi Zsófia diplomamunkájának eredményeivel, a névrajzi elemek száma – meglátásom szerint – nála 10-20%-kal magasabb. A kettes számú vázlaton Reguly megjelölte a legmagasabb uráli hegycsúcsokat. A hármas számú vázlaton a települések neve nemcsak oroszul, hanem az uráli őslakosok nyelvén is szerepel. Ezek után a szerző – elsősorban térképészként – részletesen megvizsgálja *Reguly térképének változatait* (55–67): a XIX. századi szentpétervári kéziratos térképet és a pesti akadémiai könyvnyomatos térképet, valamint a XX. században a Magyar Földrajzi Társaság által kiadott Reguly-térképet, végül pedig az ELTE térképtudományi tanszékének kiadásában megjelent térképet. Az első öt népcsoport előfordulási területét jelölte be Reguly: vogul, osztják, zürjén, szamojéd (jurák) és tatár (orosz nemzetiségű nyilván mindenféle akadt). A szerző számításai szerint e szentpétervári térképen 1665 földrajzi név található, más szavakkal: a kutatásokhoz névrajzi tekintetben ez a térképváltozat a legteljesebb.

A munka második része a gyakorlati *Névgyűjtemény* (75–139), amely egyrészt a kéziratos térképnek, másrészt a terepi vázlatoknak feldolgozása.

A *kéziratos Reguly-térkép névrajzi feldolgozása* (75–101) az eredeti felhasználásával készült. Ugyanis ez tartalmazza a legtöbb földrajzi nevet, és emellett a névrajzi elemek is ezen a legkönnyebben olvashatók. A térképet Gulyás vizuálisan és névrajzilag dolgozza fel. A térkép grafikus elemeit – mint a szerző írja – „a mai olvasókhoz közelebb álló ábrázolási megoldásokkal újrarajzoltam, és a saját olvasatomban feltárt földrajzi neveket különféle betűkészletek felhasz-

nálásával megjelenítettem”. A vizualizáció az értelmezést segíti, a névrajzi feldolgozás eredménye pedig a mostani fejezetben közzétett névgyűjtemény. Gulyás keresőhálózatot alakított ki a fókuszra támaszkodva, és a névjegyzékben található elemeket keresőhálózati azonosítókkal együtt szerepelteti. A bevezető megjegyzések után következnek betűrendben a térkép, illetőleg a melléktérkép néprajzi elemei: vízrajzhoz kapcsolódó nevek (753 tétel), domborzathoz kapcsolódó nevek (349), településnevek (563), növényzeti nevek (3), útmegírások (9), dátumok (21) és távolságadatok (184), a melléktérképen pedig folyónevek (11), domborzati nevek (62). Számításaim szerint összesen 1955 tétel. A szakaszok nagysága szerinti távolságadatokat is megkaphatjuk. Így például 35 + 15 verszt az *o. Tschussowoe* [*o.* = *ozero* 'tó'] és a *R. Wogulka* [*r.* = *reka* 'folyó'] közötti távolság, és mindez a D9-es keresőhálózati azonosítón található (99).

A kötet *Reguly terepi vázlatainak feldolgozásával* zárul (103–139). A nyolc vázlaton és a vázlattöredékeken szereplő névrajzi elemeket a szerző az előző módszerrel összegyűjti, és a tételszámukat megadja (258 + 235 + 714 + 155 + 431 + 134 + 209 + 131 + 12 tétel, azaz összesen 2279 tétel). Emellett – az általános földrajzi adatok közzélése mellett – bizonyos „egyéb megírások” (azaz általában német vagy ritkán orosz nyelvű bejegyzések is olvashatók, például „Von dem Pärp (vidno Werchoturje) ist Verchoturje [W-] sichtbar.” (108).

A kötet szöveges, illetőleg névadatos része angol, német és orosz nyelvű összegezéssel zárul (141–145). Ezt követi Reguly kilenc kéziratos terepi vázlatának színes térképe, amely – mint a szerző jelzi – 2018-ban készített második, javított kiadás. A könyv hátsó tasakjában egy impozáns, 1050 × 720 mm-es méretű térkép található, a kéziratos szentpétervári műnek szerzőnkől ugyancsak újrarajzolt változata. Ennek fejlécén a legfőbb adatok: *Az Urál északi vidékei. Reguly Antal térképének (1846) korszerű feldolgozása*. Ez a térkép kiváló alkotás, obugristáink nevében is kifejezem köszönetünket.

Gulyás Zoltán Reguly Antal térképének jelentőségét – az említett későbbi expedíció térképével egybevetve – a következőkben foglalja össze (38): „A térkép megalkotása páratlan egyéni teljesítmény”, minthogy a terepi felvételezés mérőeszközök nélkül történt, és szűkös anyagi feltételek között zajlott. E munka eredményeként a) rengeteg földrajzi név fedezhető fel (hozzátehetem: amint manapság egy hazai nyelvész szerző itthoni gyűjtésén), b) a térkép tematikus adatokat is tartalmaz (többek között gazdasági, etnikai és növényzeti határokat), c) tartalma (például a vízhálózata) gazdagabb mint a legtöbb e műfajban létező alkotás, d) melléktérkép is tartozik hozzá (így az Urál csúcsainak vidékét kiemeli) és e) bizonyos, a címben nem jelzett területeket is részletesen ábrázol (például a Konda vagy a Tavda vidékeit). Röviden: Reguly a térképészet és a földrajz terén is kimagasló eredményeket ért el.

A szerző már diplomamunkájának készítésekor az ábrázolási és névanyag-rendezési megoldások kimunkálásán dolgozott (33). A térkép nyomán először 1983-ban Hidas Gábor állított össze rendszeres névgyűjteményt (10, vö. 56, 55). A jelenlegi teljesnek mondható nyelvi korpusz alapján e névtani anyagból kielemezhetők a vogul, osztják, zürjén és a jurák, valamint az orosz és a tatár származású szövelemek. Mindehhez – a hasonló hangzású nevekre gondolva – egy fiatal nyelvész-kolléga közreműködésével egységes betűrendben is elkészíteném a szómutatót.

A szerzőt PhD-értekezésének megírásakor elsősorban az a szándék vezérelte, hogy „egy nagy összefoglaló munkát” hozzon létre (9). „Az értekezés az első hazai munkának tekinthető, amely nagy alaposággal, egyidejűleg elemzi a Reguly-térkép négyféle változatát és a terepi vázlatokat, továbbá – a térképészet oldaláról minden korábbinál részletesebben foglalkozik Reguly terepi felvételezésének körülményeivel, valamint a vázlatok és a kéziratos térkép keletkezésének történetével.” (22). Fantasztikus, hogy a szerző miféle orosz és német nyelvű forrásanyaghoz jutott hozzá, ilyen például V. A. Iszlavin etnográfusnak (akiről azt is megtudjuk, hogy Lev Tosztoj feleségének nagybátyja) térképe a szamojedok népterületéről (39–40). Egyébként Reguly forrásanyaga is elképesztően gazdag volt a maga korában.

Gulyás Zoltán értekezésében több további célt is kitűzött maga elé. Egyet-kettőt megemlítek (28): az eredeti szentpétervári kéziratos változat keletkezési körülményeit meg kívánja vizsgálni, a budapesti terepvázlatok ismeretében azt is szeretné kideríteni, hogy Oroszországban előkerülnek-e további vázlatok. A szentpétervári kéziratos térképet a helyszínen is kézbe vehetné (noha kitűnő színes fényképfelvétellel dolgozott) (56). – Itthon egyébként Reguly leveleit is ki kellene adni magyar fordításban. A Köppenhez írott levelében ugyanis a tudós térképészeti szempontból jelentős magyarázatokat ad térképéhez (28).

A *Reguly Antal térképészeti munkássága* című munka kitűnően és arányosan feldolgozott, és véleményem szerint minden lényeges kérdést érint (beleértve a lapalji jegyzetanyagot). Szerzőjének világos, lényegre törő, önmagát nem ismételő, azaz irigylésre méltó a stílusa.

A recenzióból kiderül, hogy nem vagyok térképész, ezért írásomban nyilván nem egy, térképészetileg fontos részletet kihagytam. – A kötetet borító képen az Urál hegység látható.

Zaicz Gábor

*

Két kötet – három konferencia

A közelmúltban jelent meg két, Puszta János által szerkesztett könyv: *Az oroszországi finnugor nyelvek helyzete és kilátásai* (Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum, Budapest–Badacsonytomaj, 2019) és a *Magyar nézőpont* (Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum, Budapest, 2019).

Az UNESCO 2019-et az őshonos nyelvek nemzetközi évének nyilvánította. Az őshonos nyelvek többsége veszélyeztetett helyzetben van, ugyanez jellemző majdnem az összes uráli nyelvre is. Ebből az alkalomból rendezett konferenciát Puszta János Badacsonytomajban.

Az első kötet ennek a konferenciának az előadásait tartalmazza. Az *Előszó*-ban tömör áttekintést olvashatunk az oroszországi kisebb finnugor nyelvek mai helyzetéről, melyet erősen befolyásol a nemrégiben meghozott új nyelvtörvény. Ennek következményeivel minden oroszországi kisebbség tisztában van, a konferencia előadói is egyenként kifejtik saját nyelvükre és népükre gyakorolt hatását. A konferenciakötet kilenc előadás írott változatát tartalmazza. Az előadók Oroszország különböző területeiről, autonóm köztársaságaiból érkezve mutatták be népük és nyelvük jelenlegi helyzetét, illetve kilátásait a jövőre nézve. Az előszóból hiányolok néhány további információt, például milyen nyelven folytak az előadások, illetve minden előadás bekerült-e a konferenciakötetbe. A kötet magyar nyelven olvasható, de az előadók szinte mind (Puszta János kivételével) Oroszország területéről érkeztek. Így feltételezem, hogy a konferencia nyelve az orosz volt, ez esetben kérdés, hogy ki készítette az előadások fordításait.³⁰

Az első cikkben (*Helyzet és kilátások*) Puszta lényegre törő, és számos nézőpontra kitérő áttekintést ad az olvasónak a világ nyelveinek mai helyzetéről, ezen belül hangsúlyt helyezve az uráli nyelvek jelenére és jövőjére. A helyzet-elemzést a jövőben elvégzendő feladatok és köteleességek követik, melyek megvalósulásával elkerülhető lenne, hogy a ma még élő finnugor nyelvek holnapra már ne legyenek a múlt emlékei. Ezen ötletek és tervek teljes körű megvalósulása egyébként csodákat tehetne a kihalás szélén álló kisebb uráli (és nem csak uráli) nyelvek helyzetében, de Oroszország jelenlegi törvényei és céljai mellett ezek többsége megvalósíthatatlannak tűnik.

A Sziktivkarból érkezett Marina Fegyina a komi nyelvet és népet képviselte ezen a konferencián, Dmitrij Harakka-Zajcev az izsórt, Margarita Kuznyecova a marit, Nagyvezda Merzljakova az udmurtot, míg Jelena Lomsina a mordvin nyelv(ek)et. Két előadó is érkezett a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzetről. Nyina Jeger és Marina Kravec az autonóm körzet több nyelvét, a komit, a nyenyecet, a hantit és a szölkupot vizsgálták dolgozatukban.

³⁰ A fordításokat Puszta János készítette. (A szerk.)

Az előadások nem nyelvészeti leírások az egyes uráli nyelvekről, hanem ezen nyelvek ma megfigyelhető használatáról és a fejlődési lehetőségekről szólnak. Az oktatás mindegyik előadás kulcseleme. Jól látják a kisebb uráli nyelveket képviselő kutatók, nyelvészek és tanárok, a nyelv aktivistái, hogy egy nyelv megőrzéséhez és ápolásához elengedhetetlen, hogy az oktatás központi szerepet játsszon a nyelv életében. Sajnos a mai oroszországi helyzet, köszönhetően a legutóbbi nyelvtörvénynek, pont ezen kisebbségi nyelveket lehetetleníti el azáltal, hogy iskolai szintű oktatásukat megszüntették vagy radikálisan limitálták. Mindegyik cikkben gazdag statisztikákat láthatunk, és bár néhány láttán nem jósolhatunk szép jövőt az adott nyelvnek például a használat vagy az oktatás terén, időnként mégis reménnyel tölti el az olvasót egy-egy biztató adat.

Az utolsó cikk a kötetben *Az oroszországi finnugor népek színházainak szerepe az anyanyelv megőrzésében és fejlesztésében*. Vaszilij Pektyejev ezzel a témával kapcsolódik az előtte szólókhoz, hiszen ez esetben is az anyanyelv ápolása, továbbadása a fiatalabb generációk számára a vizsgálat tárgya, ám egy új szemszögből tekinti át a lehetőségeket. Míg a többi előadó az oktatást helyezte középpontba (egyébként teljesen jogosan, hiszen ez kulcskérdés a nyelvek fennmaradása vagy eltűnése szempontjából), Pektyejev a kultúra egy igazán szép műfaját, a színházat emelte ki. Bár ezen a téren sem lehet világra szóló eredményeket felmutatni, ugyanis ahogy a szerző is kifejti, sok színházat bezártak, vagy anyanyelvű műsoraikat lassan felváltotta az orosz nyelvű program, mégis azt hiszem, ez fontos eleme a nyelv és a kultúra megőrzésének. Egyetérték a szerzővel e terület felvetésében a nyelv megőrzését illetően. Ugyanakkor érthető az egyes színházak mai helyzete is. Valószínűleg lehetetlen lenne fenntartásuk orosz nyelvű előadások nélkül.

A *Magyar nézőpont* három konferenciaelőadást tartalmaz Bereczki András-tól, Maróti Orsolyától és Pusztay Jánostól. A két konferencia 2018 őszén került megrendezésre Észtországban, ez a kötet azonban nemcsak magyarul, hanem orosz nyelven is elérhető az érdeklődők számára. Ennek megjelenéséről már értesülhettek a Finnugor Világ olvasói a 2019/3-as számban, Pusztay János *Megnyitó beszéd a XV. finnugor írókongresszuson* című írásában. Bereczki András *A finnugor népek függetlenségének 100. éve* c. konferencián, míg Maróti Orsolya és Pusztay János a finnugor népek konzultatív bizottságának kongresszusközi konferenciáján szerepelt.

A három cikk bár témájukat illetően különböznek, mégis szépen kiegészítik egymást, s sorrendjük is figyelemre méltó.

A kötet első cikke *A nagy háború, a forradalmak és a trianoni békekötés. Magyarország 1917–1920-ban*. Ebben Bereczki összefoglalja Magyarország egy nagyon fontos időszakának történelmét. Az első világháborút megelőző helyzet felvázolásától, tehát az Osztrák–Magyar Monarchia korszakától, az első világháborún és az őszirózsás forradalmon át egészen a trianoni békekötésig

követhetjük végig a történelem ezen szakaszának legfontosabb történéseit. Mindeközben az is világosan kiderül, hogy a monarchia, majd annak később szétdarabolt területe milyen nemzetiségű lakossággal rendelkezett, hogyan változott ez az idők folyamán. Ennek alapján akár egy külföldi érdeklődő is teljes képet kaphat a mai helyzetről és annak kialakulásáról, illetve okairól, melyek nagyban meghatározzák a magyar nemzet és a magyar anyanyelvűek mai helyzetét mind az anyaországban, mind a határon túl.

A trianoni békekötés átvezeti az olvasót a következő cikk témájára. Maróti Orsolya a Balassi Intézetben létrejött szakmai műhely keretein belül kollégáival olyan programot hozott létre, mely során a határon túli közösségi oktatást támogatják. A projektben a magyar mint idegen nyelv és a magyar származásnyelv került fókuszba. Céljuk, hogy az előbbiekkal kapcsolatos tudományos eredmények hatékonyan felhasználásra kerüljenek a tananyagok kidolgozásánál és a konferenciák szervezésénél is. A csapat számos külföldi iskolával, illetve önkéntes tanárral felvette a kapcsolatot, akik a magyar nyelvet és kultúrát ápolják Magyarország határain kívül. Az elmúlt majdnem tíz évben egyértelmű sikereket könyvelhet el a program azáltal, hogy a külföldi tanárok bevonásával végzett kérdőíves vizsgálat hozzásegítette a csapatot ahhoz, hogy megfelelő és használható tananyagot dolgozzon ki a magyar származásnyelvű diákok és tanáraik számára. Személy szerint remek kezdeményezésnek tartom munkájukat, és azt hiszem, ez tényleg példaértékű a világban.

A könyvet Pusztay János *A finnugor nyelvek és az Oroszországi Föderáció nyelvpolitikájának aktuális kérdései* című cikke zárja. Ebben több gondolat is visszaköszön, melyekkel már találkozhatott az olvasó az előbb tárgyalt konferenciakötetben. Az orosz nyelvtörvény célja és hatásai a lehető legaktuálisabb probléma az oroszországi kisebbségek esetében, így ennek részletezése szükséges ahhoz, hogy a magyar nyelvű olvasók is tisztába kerüljenek a mai állapotokkal. Fontos megemlíteni, hogy Pusztay János és Marina Fegyina a Collegium Fenno-Ugricum intézet Terminologia scholaris projektje keretein belül öt finnugor nyelven (erza, komi, mari, moksa, udmurt) elkészítették tíz tantárgy terminológiai szótárát, melyek könyv formájában is megjelentek, ezen kívül pedig interneten is elérhetőek.

A könyvben tehát a perspektíva fokozatosan szélesedik a magyarországi helyzettől először a határon túli magyarokhoz (akár messzi területekre is, például Latin-Amerika vagy Ausztrália), majd egészen az olyan kisebb finnugor népekig, akik hazájukban szintén kisebbségben élnek.

Érdeemes e két kötetet közvetlenül egymás után olvasni, kiegészítik egymást abban a tekintetben, hogy bár mindkettő a nyelvek megőrzésének és fejlesztésének esélyeit, lehetőségeit vette górcső alá, míg az egyikben csak a kisebb finnugor nyelvek helyzetéről értesülhet az olvasó, addig a *Magyar nézőpont*ban saját anyanyelvünk beszélőinek lehetőségeiről is szó esik. Ez utóbbit azért

tartom igazán fontosnak, mert véleményem szerint hajlamosak vagyunk megfedkezni a magyar nyelv „válságáról”, miközben a kihálás szélén álló kisebb uráli nyelvekre és azok megmentésére koncentrálnak. Természetesen a magyar nyelv közel sem tart a kihálás felé, de fontos törődnünk azzal is, hogy azok, akik nem az anyaország területén élnek, szintén elsajátíthassák a magyar nyelvet. Ehhez elengedhetetlenek az olyan kezdeményezések, mint például a Balassi Füzetek, melyek korszerű, és ami a legfontosabb, kimondottan ezeknek a diákoknak készült, rájuk szabott tananyagokat tartalmaznak.

Szabó Ditta

✱

A Kolozsvári Egyetem működésének ötven esztendeje (1872–1919 és 1940–1944)

Az 1997. november 13-i budapesti emlékülés tiszteletére jelent meg a *Százhuszonöt éve nyílt meg a Kolozsvári Tudományegyetem* c. kétkötetes emlékkönyv (összeállította: Gazda István. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba 1997. 447 + [12] l.). Ez a becses kiadvány nemrég került a kezembe. Az előszóból megtudjuk: „Az emlékkönyv lényegében adattár, amely tartalmazza az erdélyi egyetemi mozgalmak rövid történetét, a kolozsvári tudományegyetem tömör kronológiáját, majd alfabetikus rendben mutatja be e nagyhírű intézmény professzorainak munkásságát.” A második kötet végén külön fejezet felsorolja a Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendes tanárait 1872–1919-ig és 1940–1944-ig.

A Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem (1872–1919) bölcsész-, nyelv- és történettudományi karán Imre Sándor vezetésével alakult meg a Magyar nyelv és irodalom tanszék, aki 1886-ig volt professzor (hivatalos nevén: „nyilvános rendes tanár”). Utódja 1890-től a fiatal Szinyei József, akinek közreműködésével a tanszék neve Magyar nyelvészeti és összehasonlító ugor nyelvészeti tanszék lett. Távozása, 1893 után ennek további egyetemi tanárai: Halász Ignác (1893–1901), Szilasi Móric (1902–1905), majd pedig Zolnai Gyula (1906–1917) voltak. Halász Ignác működésével nagyjából egyidejűleg megalakult egy Urál-altaji összehasonlító nyelvészeti tanszék is, amelynek Bálint Gábor volt [!] az első professzora (1897–1913), halála után pedig Gombocz Zoltán (1914–1919).

Hogy az egyetemi magyar és finnugor tudományos munkáról valamiféle képet alkothassunk, vizsgáljuk meg a tanszékvezetők tevékenységét dióhéjban (nem foglalkozom tehát a „nyilvános rendkívüli tanárok”, „a tiszteletbeli nyilvános tanárok”, a magántanárok, a megbízott tanársegédek, a beosztott intézeti tanárok, ill. szemináriumi kutatók stb. életrajzával). A pályaképeket elsősorban a kétkötetes ünnepi mű, valamint a *Finnugor életrajzi lexikon* (1990) felhasználásával állítottam össze.

Imre Sándor (1820–1900) akadémiai rendes tag, aki annak idején a Hunfaly Pál szerkesztette Magyar Nyelvészet c. folyóiratnak az egyik legfontosabb munkatársa volt a magyar nyelvészet (például a magyar idóalakok kérdésének tisztázása) és az irodalomtörténet területén (irodalomtörténetében a magyar nyelv történeti fejlődését is bemutatja). Trefort Ágoston hívta meg a kolozsvári egyetem alapításakor rendes tanárnak. A karnak első dékánja, majd az egyetemnek egy évig rektora volt.

Szinyei József (1857–1943) az MTA osztálytitkára és könyvtárosa, az NyK szerkesztője, a kolozsvári után 1893-tól a budapesti egyetemen is – Budenz József utódjaként – az urál-altaji összehasonlító nyelvészet professzora volt. Halálakor az Akadémiai Értesítőben közzétett nekrológ szavaival: „Mint a nyelvtudománynak, különösen az urál-altaji nyelveknek oszlopos és kítűnő művelője, hazánkban iskolát alapított; évtizedeken át a tanítványok hosszú sorát nevelte, nyelvtani munkáiból félszázadon át egész nemzedékek tanultak helyesen magyarul beszélni és írni.” Legfontosabb munkája a Magyar Nyelvhasználat, amely 1896 és 1927 között hét, a gondos szerző által tovább és tovább javított kiadásban jelent meg.

Halász Ignác (1855–1901) akadémiai levelező tag, Budenz tanítványa. Az egyetlen jelentős hazai lapp nyelvi gyűjtő: három alkalommal összesen jó nyolc hónap alatt értékes nyelvészeti, népköltészeti és irodalmi anyagot gyűjtött össze – mint Szilasi Móric írja – „a svéd lappság összes nyelvjárásából”. Az első uráli hangtörténet szerzője, a magyar szamojédisztika egyik megalapozója: kolozsvári tanársága idején, 1893-ban és 1894-ben látott napvilágot *Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése* c. tanulmánya. Fennmaradt terjedelmes, nem ritkán a 200 oldalt is meghaladó egyetemi jegyzetei: *Jelentéstan* (189?), *Magyar mondatlan* (189?), *A magyar nyelv eredete és fejlődése* (1896) és *Magyar szótan* (1898).

Szilasi Móric (1854–1905), akadémiai levelező tag, a helsinki Finnugor Társaságnak is levelező tagja. Előbb az indogermán nyelvészet és a klasszika-filológia foglalkoztatta, majd pedig a finnugor összehasonlító nyelvészet és a szótárírás. *Cseremisiz szótára* (1901) a XIX. század végéig különféle szótárakban kiadott összes cseremisiz szót magában foglalja. *Vogul szójegyzéke* (1896) Munkácsi gyűjtése nyomán készült. Budenz szótárához *Pótlék az Erza-mordvin szótárhoz* címmel kiegészítést adott közre (1894).

Zolnai Gyula (1862–1949) akadémikus, a Finnugor Társaságnak rendes tagja. 1918-tól a pozsonyi, majd a pécsi egyetemen volt a magyar nyelvészet és a finnugrisztika nyilvános rendes tanára. Magyar nyelvészeti munkássága mellett finnugor természetű műveket is jelentős számban írt. Nagy ellenzője volt a tudománytalan nyelvhasznításoknak (elsősorban a sumér eredetnek). Györke József, méltatva munkásságát, őt idézi: „A /.../ fő feladat, amelyet nézetem szerint az új szótárnak maga elé kell tűznie, hogy *történeti alapon készült*; vagyis *tudományos szótár* legyen.” Mindezt a feladatként kitűzött Nagy Szótár feladatkörének megállapításakor szögezte le. Két fontos egyetemi jegyzete: *Jelentéstan* (1907) és *Hangtan* (1940).

Bálint Gábor (1844–1913) 1897-től nyilvános rendes tanár (korábban nyilvános rendkívüli tanár). Ő is, mint pályatársa, Vámbéry Ármin, vagy harminc idegen nyelvet ismert. Életrajzírója, György Lajos az Erdélyi Tudományos Intézet 1944. évi évkönyvében így fogalmaz: „Szinyei Józsefet Kolozsvárról 1893 tavaszán meghívta a budapesti egyetem az urál-altaji tanszékre, s ekkor merült fel az a gondolat, hogy a kolozsvári egyetem bölcsészeti kara is kapjon urál-altaji katedrát, s arra Bálint Gábor hívassék meg.” Bár Bálint 1893-tól az urál-altaji tanszéket vezette, megnyilatkozásaiban és írásaiban ezt az elnevezést sohasem használta, hanem mindig turáni nyelvészetről és nyelvcsaládról beszélt, lényegében a dán Pedersen által a XX. század elején meghirdetett nosztratikusság nyelvcsalád-elméletet megelőlegezve. Manapság munkásságát lényegében úgy értékeljük, mint a magyarság török eredetét valló Vámbéryét.

Gombocz Zoltán (1877–1935) akadémikus. Hadrovics László megemlékezésében megállapítja: „Művei nyelvészeti irodalmunk klasszikus kincstárába tartoznak, nem váltak pusztán történeti jelentőségűekké, hanem ma is időtálló, eleven ismereteket nyújtanak. Oktatói alakját biztos tárgyismeret, a póz nélküli szellemi fölény, a világos okfejtés logikai szépsége mindnyájunk utolérhetetlen példaképévé avatták.” Pályája kezdetén az ugor nyelvekkel foglalkozott, majd pedig a török nyelvek szakértőjévé vált. A magyar történeti nyelvészetnek úgyszólván minden ágára kiterjedt munkássága. Egyetem előadásából nőtték ki következő művei: *Hangtan, Alaktan* (Budapest 1925) és *Jelentéstan* (Pécs 1926). 1914-től Melich Jánossal együtt haláláig szerkesztette a torzónak bizonnyult, de a maga nemében tökéletesnek mondható *Magyar Etymologiai Szótárt*. 1921-ben Budapesten a magyar nyelv tudomány egyetemi tanára lett.

1940-ben Észak-Erdély, mint ismeretes, négy évre – Kolozsvárral együtt – visszakerült Magyarországhoz. A Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetemen Magyar Nyelv tudományi Intézet alakult, és a hozzá tartozó Magyar nyelvészeti tanszék. Az intézet igazgatója Szabó T. Attila lett, a tanszék professzorai rajta kívül még Horger Antal (1940–1941) és Mészöly Gedeon (1940–1944) voltak. Emellett Általános Nyelvészeti és Romanisztikai Intézet is létrejött, a hozzá tartozó Általános nyelvészeti és romanisztikai tanszékkel. Itt

Tamás Lajos (1940–1942), majd Gáldi László (1942–1944) volt az igazgató, illetőleg a tanszék vezetője. Végül elkezdte tevékenységét a Finnugor Nyelv tudományi Intézet is, a hozzá tartozó Finnugor összehasonlító nyelvészeti tanszékkel. Ennek az intézetnek és a tanszéknek vezetője Mészöly Gedeon (1940–1944) lett.

Szabó T. Attila (1906–1987) 1977-től az MTA tiszteleti tagja, halála után Bethlen Gábor díjas, a magyar nyelv tudomány egyik legsokoldalúbb művelője, nélküle a XX. századi erdélyi finnugrisztika sem maradhatott volna meg. Ő indította el az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárat* (I–XIV. Bukarest, majd Budapest 1976–2014). Műveinek legteljesebb gyűjteménye: *Válogatott tanulmányok, cikkek* (I–VIII. Bukarest–Budapest 1970–1988). Fia, Ádám (1946–1995) jeles finnugor nyelvesszé vált.

Horger Antal (1872–1946) akadémikus, kolozsvári működése előtt a szegedi magyar nyelvészeti tanszék vezetője 1922-től 1940-ig. Jelentősek magyar hangtörténeti és alaktani, továbbá székely nyelvjárási, valamint nyelvelméleti kutatásai.

Mészöly Gedeon (1880–1960) akadémikus, 1941 és 1944 között a Nép és Nyelv c. című folyóirat szerkesztője. Hetvenötödik születésnapján Bárcki Géza a kimagasló nyelvtörténész, „az etimológia költőjét” ünnepli benne. „Senki nála ügyesebben nem tudja fölépíteni érvelését, csoportosítani és csattanóra kiélezni bizonyítékait.” Nyelvtörténeti fejtegetései mögött a finnugor őskor viszonyainak és az ősi hitvilágnak mély ismerete áll. Egyik kitűnő munkája az *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal* (Budapest 1956). Kolozsvári egyetemi előadásai nyomán közzétett egyetemi jegyzete: *Magyar nyelv helyessége és stílusa* (1941).

Összefoglalóan megállapítható, hogy a Kolozs vármegyei Kolozsvári Tudományegyetem professzorai közé egytől egyig nevezetes személyek tartoztak (Bálint Gábort tudásával egy önálló Altaji tanszék vezetésével lehetett volna megbízni). Az oktatók (pontosabban: a vendégprofesszorok) sorából kiemelem még azokat a tanárokat, akik más tanszékek nyilvános rendes tanárai voltak. Csengeri János (1856–1945), a Klasszika-filológia professzora 1896 és 1919 között, akadémiai levelező tag, aki 1906-ban kétrészes *Magyar mondattan*-i jegyzetet adott közre. Brassai Sámuel (1872–1883), az Elemi mennyiségtan tanszékének tanszék vezetője, akadémikus, az egyetem egykori rektora, az „utolsó magyar polihistor”, *A magyar mondat* c. mű szerzője (1860–1863) is vendégprofesszorként szerepelt a magyar szakon. Ugyanígy Finály Henrik (1872–1898), a Történet segédtudományok tanszékének professzora, akadémikus, az egyetem rektora, majd dékánja 1886-ban Imre Sándor helyett egyetemi előadásokat tartott a magyar nyelvről, mely később *Hogy is mondják ezt magyarul?* címen látott napvilágot (1888). Kniezsa István (1898–1965), a Szláv nyelv és irodalom tanszékének professzora, akadémikus, aki nyilván két fő

művének témájából, későbbi munkáinak anyagából helyettesített a magyar tanszéken: a magyar helyesírás legrégebbi korszakának feldolgozása (1928) és a magyar nyelv szláv elemeinek vizsgálata (1955) kapcsán. Kristóf György (1878–1965), a Magyar irodalomtörténeti tanszék vezetője 1940 és 1945 között, aki a Corvin koszorú kítüntetést is elnyerte, egyetemi előadásai nyomán megjelent *A magyar nyelv rendszere* c. jegyzet (1933). Sajnos a nyelvtudósok kiadványainak egy része elpusztult, illetve elkallódott, így egyetemi munkásságukat csak a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban és a budapesti OSZK-ban megmaradt néhány litografált jegyzet fémjelzi (l. Nyr. 97 [1973]: 114–116). A professzorok rövid munkásságát áttekintve a felsorolt magyar nyelvészeti művek nemcsak tudománytörténeti szempontból jelentősek, hanem számos olyan megállapítást is tartalmaznak, amelyeknek érettsége, modern szemlélete elgondolkoztatja vagy éppen vitára készíti korunk nyelvészeit is.

Végezetül egy bekezdést idézek Imre Sándor professzornak az egyetem megnyitásakor tartott dékáni avató beszédéből: „Uraim, e nemes város kebelében létező testületek és hatóságok képviselői! Az iskola a XIX. században nem az, mi régen volt! (...) Az iskolákat, s a legfelsőbbet, az egyetemet is, csak a közélet összehatása, a közvélemény gyámolítása tarthatja életben, virágzásban, ez teheti gyümölcsözővé. És hogy a közelebbi évtizedekben iskoláink oly kevés, valóban jó gyümölcsöt termettek, kicsiny hatást tettek: egyik oka az, hogy a közvélemény magát velünk ellentétbe helyezte, velünk összehatni nem bírt vagy nem akart. Ajánljuk tehát ez új intézetet a mélyen tisztelt hatóságok, testületek és művelt rendek pártolásába. Az a nemes város, mely keblében annyi jeles iskolával bír, melyekre ez új és fensőbb, kétségkívül nem elnyomó, hanem felemelő hatást fog tenni, bizonyonnyal nem vonja meg részvétét, pártolását s kegyeletét emettől sem.”

Zaicz Gábor

*

250 éve történt

Megemlékezés a Hell–Sajnovics expedícióról az 1769-es csillagászati esemény évfordulóján

2019. szeptember 26-án a Norvég Királyság budapesti nagykövetsége, valamint a Magyar Tudományos Akadémia, a Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpontokhoz tartozó Konkoly Thege Miklós Csillagászati Intézet és az ELTE szervezésében „Science History, Connectivity and Co-operation: The 250th anniversary of the Venus transit 1769” (Tudománytörténet, kapcsolódások, kooperáció: az 1769. évi Vénusz-áthaladás 250. évfordulója) címmel angol nyelvű emlékkonferenciát tartottak az Akadémia kistermében.

A nevezetes esemény felidézésére álljon itt egy részlet a norvég nagykövetség meghívójából: „Az 1796. június 3-áról 4-ére virradó éjszakán az észak-norvégiai Vardøben két magyar csillagász, Hell Miksa (Maximilian) és Sajnovics János, egy külön e célra épített obszervatóriumban megfigyelték a Vénusz bolygó Nap előtti áthaladását. A megfigyelésre a Föld–Nap távolság kiszámításához volt szükség, és az észak-norvégiai ún. éjfélnap-jelenségnek köszönhetően a tudósok pontos méréseket végeztek a kb. ötórás tünemény teljes időtartama alatt. A távoli Vardøbe irányuló tudományos expedíciót VII. Keresztély dán-norvég király és Mária Terézia osztrák császárnő egyezsége tette lehetővé. A megfigyelést siker koronázta, a két tudós rendkívül precíz adatokkal térhetett vissza Koppenhágába, majd Bécsbe. De volt az észak-norvégiai expedíciónak egy másik eredménye is: a magyar és az ott beszélt számi [lapp] nyelv közti rokonság felfedezése. Más szóval: kettős tudományos győzelem született!”

A konferenciát Olav Berstad, Norvégia magyarországi nagykövete nyitotta meg, vetített képekkel számolva be a Vardø városa által rendezett jubileumi programról, melynek fénypontja alighanem az volt, amikor a vardøhusi erődben 2019. június 3-án este 21.15,17-kor három ágyúlövés dördült el a 250 évvel ezelőtti nagy pillanat emlékére.

A konferencia első előadója, Per Pippin Aspaas Hell-kutató, a tromsøi egyetem vezető könyvtárosa, „Hell Miksa és Sajnovics János vardøi tudományos expedíciójának háttere és eredményei” című áttekintésében több alapvető kérdést érintett, pl. azt, hogy a dán-norvég uralkodó miért épp a bécsi jezsuita pátert kérte föl a feladatra, vagy hogy Hell miért várt adatainak közlésével 1770-ig ahelyett, hogy a korabeli gyakorlatnak megfelelően azon frissiben megosztotta volna őket európai kollégáival.

Zsoldos Endre csillagásztörténész, a Konkoly Thege Miklós Csillagászati Intézet tudományos főmunkatársa „Hell Miksa híre Magyarországon” c. előadá-

sában Hell hazai (el)ismertségének változásait követte nyomon a kortársi reakcióktól az 1835-ös hamisítási vád következményein át a későbbi jeles évfordulók alkalmával közölt méltatásokig.

Bodo Ziegler, a bécsi egyetem asztrofizika professzora „Hell Miksa élete és tevékenysége Bécsben” című előadásában azt vette számba, hogy mi mindennel foglalkozott az univerzális tudós Hell bécsi évtizedei során: csillagvizsgálattal, obszervatóriumtervezéssel, az egyetemi csillagda vezetésével, évkönyvszerkesztéssel, oktatással és ismeretterjesztéssel, kartográfiával, etnográfival, neurológiával stb.

Vladár Zsuzsa, az ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének docense „Sajnovics János Demonstratiója: egy természettudományos módszereken alapuló nyelvészeti értekezés” c. előadásában a Hell és Sajnovics által követett módszertani elveket hasonlította össze. Hell úgy vélte, a „scientia” módszereit kell alkalmazni az „ars”-ra is, ám nyelvészeti fejtegetéseiben mégsem tartotta be saját elvét, nem úgy, mint Sajnovics, aki a mai ún. IMRAD-modellnek (Introduction, Methods, Results and Discussion) megfelelően építette fel úttörő művét.

Az ebédszünetben – ahogy a nyári vardői megemlékezésen is – Robert Jensen vardői és Stanislav Neuschl hegybányai (Štiavnické Bane, Hell szülőhelye Selmechányától 3 km-re) polgármester köszöntötte az egybegyűlteket. Az előzetes program szerint Sajnovics szülőhelyének képviselőjében a tordasi polgármester is hivatalos volt a rendezvényre, de végül távol maradt.

Thomas Schobesberger, a bécsi egyetem asztrofizikai tanszékének munkatársa „Hell csillagképei és hírnevének helyreállítása Littrow gyanúsításával szemben” c. előadásában utalt arra, hogy Hell abban a reményben nevezte el az általa javasolt egyik új csillagképet III. György angol királyról Psalter Georgiannak (György lantjának), mert a kor szokása szerint anyagi támogatást remélt tőle (amit az meg is adott; igaz, arról nem szól a fáma, hogy el is jutott-e a pénz Hellhez). Az előadás második része Karl Ludwig Littrow 1835-ös, Hell hamisítással vádoló munkáját és annak Simon Newcomb amerikai asztrofizikus általi 1883-as cáfolatát taglalta.

A múltbeli felfedezések emlékének adózó tudománytörténeti összefoglalások után Szabó Róbert, a Konkoly Thege Miklós Csillagászati Intézet igazgatója „Tranzitmegfigyelések a mai csillagászatban” c. előadásában a szédítő jelen- és jövőbeli távlatokra hívta fel a figyelmet. Míg 250 éve csak a Naprendszer kutatták, és a méréseket a Földről végezték, addig napjainkban a Tejútrendszer feltérképezése a cél, eszköze pedig az űrtávcső; a módszertani alapelv lényegében ugyanaz, mint egykor, de a megfigyelt tranzitok, fedések száma ezekben mérhető, és az így szerzett információmennyiségből kideríthető a bolygórendszerek életkora és keletkezése is.

Ezek után hétköznapi valóságunk talajára rántott le minket Terbe Erika, az ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének oktatója, „A magyar nyelv rokonsága: mit gondolnak az egyetemi hallgatók a magyar nyelv hovatarozásáról?” c. előadásával. Ő 154 diák megkérdezésével többek közt a következő válaszokat adta e kérdésre: a hallgatók jelentős részét egyáltalán nem érdekli a nyelv eredetének kérdése; a finnugor eredetben csak kb. egyharmaduk hisz; finnugorelles nézeteiket többnyire nem olvasás, hanem hallomás útján: tanároktól, barátoktól, családi körben szerzik; a nyelvet az identitás fő tényezőjének tartják, a nyelvrokonságot pedig hajlamosak összemosni a kulturális (azaz történelmi kontaktus révén kialakult) és a genetikai értelemben vett rokonsággal; az egyetemen eltöltött évek arányában megnövekszik a délibábos nézetekkel szembeni kritika esélye is.

A konferenciát Szabó Róbert zárta le, sorra véve az elhangzottak alapján mindazt, ami a 250 évvel ezelőtti és a mai élvonalbeli kutatást összeköti: nemzetközi kooperáció; a megfelelő institutionális háttér, infrastruktúra és finanszírozás szükségessége; a diszciplínák kölcsönhatásai; a disszemináció jelentősége stb., stb.

Köszönettel tartozunk a Norvég Királyság magyarországi nagykövetségének és személy szerint Olav Berstad nagykövetnek az emlékkonferencia kezdeményezéséért és lehetővé tételéért. Beszámolómat egy személyes megjegyzéssel zárom: gyermeki öröm fogott el a gondolatra, hogy egyetlen nyelvészeti ágnak sincsenek olyan kozmikus vonatkozásai, mint a finnugrisztikának!

Kubínyi Kata

✱